

Persona non grata vai arvostettu Sibelius-sopraano

Aulikki Rautawaaran ura 1944–1957

Aulikki Rautawaaran kuuleminen on aina harvinaislaatuinen taide-elämys, siitä riippumatta, kuinka usein tilaisuus tarjoutuu. Hän on nyt maailman kaikkein parhaimpia yksinlaulujen laulajia [romanssångerskor], hän kuuluu armoitettuihin taiteilijattariin. Itse taiteen aateloimana, hän aateloiki kaiken, mihin tarttuu. On valitettavaa hänelle itselleen ja ehkä yhtä paljon maailmalle, että se juuri nyt, kun hän on uransa huippukohdassa, on hänelle suljettu. Ennen kuin sota loppuu, ja – kuten toivotaan – kaikki portit avautuvat uudelleen suomalaiselle satakielelle, ovat ehkä jotkut hänen parhaista vuosistaan menneet. Tämä on yksi mutta [ett aber], mutta sille ei ole mitään tehtävissä! (*Göteborgs-Posten* 29.6.1944.)¹

Sopraano Aulikki Rautawaara (1906–1990) loi kansainvälistä ooppera- ja konsertti-uraa Saksassa ja Isossa-Britanniassa 1930-luvulla. Hän esiintyi Mozart-rooleissa Glyndebournen musiikkijuhlilla 1934–1938 sekä Salzburgin musiikkijuhlilla 1937 (Hirvensalo 2008). Hänellä oli levytyssopimus saksalaiselle Telefunken-levy-yhtiölle vuosina 1934–1943 (Gronow 1989: 52). Toisen maailmansodan vuosina ooppera-ura jäi taka-alalle, mutta konserttilaulajana hän esiintyi aktiivisesti Pohjoismaissa ja Saksassa sekä sen liittolaismaissa (Talasniemi 2021). Yllä siteerattu Göteborgin konsertin kriitikko arvioi kesäkuussa 1944 38-vuotiaan sopraanon olleen uransa huippukohdassa, mutta sodan valitettavalla tavalla vaikuttaneen laulajan työskentelymahdollisuuksiin. Kirjoittaja pohti, olisiko ”suomalaisen satakielen” ura jo laskusuunnassa siinä vaiheessa, kun sota olisi ohi. (*Göteborgs-Posten* 29.6.1944.) Tässä artikkelissa tarkastelen, miten ”portit avautu[i]vat uudelleen” Rautawaaralle eli millaisena hänen uransa toteutui sodan loputtua. Erityisesti kiinnostuksen kohteena on Rautawaaran työn käsittely lehdistössä.

Suomen ja Neuvostoliiton välisen sodan päättyessä syyskuun 1944 välirauhaan, jälleenrakennukseen lähdettiin vaikeissa oloissa. Syksyllä 1939 alkanut toinen

---

¹ Ulkomaisten lehtiartikkeleiden käännökset tässä ja jatkossa Johanna Talasniemen.

maailmansota jatkui vielä muualla ja päättyi kuuden sotavuoden jälkeen elokuussa 1945 atomipommiin Hiroshimassa ja Nagasakissa. Vaikka Suomi oli säilyttänyt itsenäisyytensä, tilanteen jyrkkyys tuntui Neuvostoliiton valvontakomission läsnäolona ja sotasyllisyysoikeudenkäynteinä Helsingissä, menetettyinä alueina, evakoina, leskinä, orpoina, invalideina tai henkisesti muuttuneina tai särkyneinä miehinä, moninaisena aineellisena pulana, poliittisten voimasuhteiden muutoksina ja monenlaisena sopeutumisenä uuteen aikaan (Kivimäki ym. 2021: 453–463, Holmila & Mikkonen 2015: 29–70; Silvennoinen 2014; Kivimäki 2013: 98–128, 367–394; Junila 2012: 231–232; Meinander 2009: 341–370; Kirves 2008).

Yhteistyötä entisen vihollisen Neuvostoliiton kanssa alettiin rakentaa pelonsekaisin tuntein, sillä vuosia kehkeytynyt viholliskuva ei kadonnut hetkessä (Holmila & Mikkonen 2015: 33; Meinander 2009: 289). Poliittinen kenttä oli myllerryksessä, kun voimasuhteet heilahtivat jo marraskuussa 1944 äärivasemmalle (Holmila & Mikkonen 2015: 33). Suhtautumista saksalaisiin leimasi pettymys ja epäluottamus, mutta tämä ei historioitsija Henrik Meinanderin (2009: 333, 337) mukaan johtanut saksalaisten demonisointiin kuten muualla Euroopassa. Suomalaiset ajattelivat aseveljeyden olleen välttämätön ehto itsenäisyydelle (Meinander 2009: 334). Äärioikeistolaiset ja fasistiset järjestöt sekä suojeluskunnat ja Lotta Svärd -järjestö lakkautettiin (Meinander 2009: 334–335). Kiellettyinä olleet kommunistipuolueet laillistettiin ja Suomi–Neuvostoliitto-Seura perustettiin (Mikkonen 2019: 10). Myllerrykset näkyivät myös kipakoina kanta-aottavina kirjoituksina erityisesti puolueisiin sitoutuneessa lehdistössä (Holmila & Mikkonen 2015: 37).

Poliittiset ja muut yhteiskunnalliset muutokset ja jälleenrakennusajan olosuhteet asettivat ehtoja ja rajoituksia myös muusikoiden toiminnalle. Sodan vaurioitama infrastruktuuri ja valuuttavaikeudet vaikeuttivat matkustamista, konserttitilat saattoivat olla raunioina, materiaallinen pula rajoitti äänilevytuotantoa ja sodan lopputuloksen voimasuhteet vaikuttivat esiintymismarkkinoihin (Mikkonen 2019: 36; Kurkela 2003: 341; Huttunen 2002: 414; *Uusi Suomi* 1.9.1946; *Vapaa Sana* 15.9.1946). Tilanne oli Euroopassa monelle epävarma. Erityisesti sodan hävinneessä Saksassa yhteistyö kansallissosialististen valtaa pitäneiden kanssa tutkittiin myös muusikoiden osalta, kun arvioitiin heidän mahdollisuuksiaan jatkaa työtään (Carlberg 2021: 501–514; 2016: 240–165; Monod 2005; Shirakawa 1992: 294–369). Kuitenkin myös denatsifikaatio-prosessin tuloksena monet epäilyksenalaiset eturivin taitelijat, kuten Herbert von Karajan ja Elisabeth Schwarzkopf, onnistuivat jatkamaan uraansa (Thacker 2007: 39–73; Monod 2005: esim. 84–92, 128–166).

Suomalaisessa musiikin-/muusikoiden tutkimuksessa tilannetta sotavuosien jälkeen on käsitelty vain vähän ja lähinnä kulttuuridiplomatian näkökulmasta (Mikkonen 2019). Ehkä tutkimuksen vähyteen on vaikuttanut se, että aiemmat Saksa-suhteet

näyttäytyivät sodan päätyttyä toisenlaisessa valossa. Musiikkielämä oli sekä Suomen ja Saksan aseveljeyden aikana 1941–1944 että jo 1800-luvun jälkipuolelta alkaen kiinteästi yhteydessä Saksaan, kansallissosialistien aktiivisesti markkinoimaan klassisen musiikin kehtoon (jatkosodan kulttuurisuhteista ks. Talasniemi 2021: 17–18, 29–31; Suomen ja Saksan musiikkisuhteista Kurkela & Rantanen 2017; saksalaisten musiikkikäsitteistä Kater 2003: 9–11; ks. myös Vares 2018; Jokisipilä & Könönen 2013). Musiikintutkimuksessa on ehkä aiemmin haluttu vaieta hankalaksi koetusta asiasta (ks. Mantere 2017: 109). Säveltäjä Jean Sibeliuksen osalta kysymystä kuitenkin tarkasteltiin 2000-luvulla, jolloin Sibeliuksen mahdollisista natsiyhteyksistä esitettiin todisteita puolesta ja vastaan (koonti keskustelusta Grimley 2021: 202–205; ks. myös Mäkelä 2011: 392). Sibeliuksen ohella suomalaisista säveltäjistä on viime vuosina käsitelty myös Erik Bergmanin (Torvinen 2018) ja Yrjö Kilpisen (Waldén-Antikainen 2022) yhteyksiä kansallissosialistiseen Saksaan.

Se, että edellä mainitut esimerkit ovat kaikki säveltäjiä, on osoitus musiikintutkimuksen pääasiallisesta kiinnostuksesta säveltäjiin ja teoksiin (teoskeskeisyydestä ks. Goehr 2007). Kuitenkin myös monilla esittäville muusikoilla oli työtilaisuuksia Saksassa. Joillakin taiteilijoilla nämä olivat satunnaisia, jotkut taas rakensivat merkittävää karriääriä Kolmannessa valtakunnassa. Musiikkielämän historiantutkimuksen kannalta on kiinnostava kysymys, millaisia vaikutuksia tällä oli heidän myöhempään uraansa.

Tässä artikkelissa tutkin toisen maailmansodan jälkeisiä jälleenrakennuksen vuosia laulajan uran toteutumisen näkökulmasta käsittelemällä Aulikki Rautawaaran uraa vuosina 1944–1957. Rautawaara on kiinnostava esimerkki laulajasta, jonka kansainvälinen ura ei sodan jälkeen toteutunut sotaa edeltäneen uran viitoittamalla tiellä (Talasniemi 2020; 2021). Ajallisesti tarkastelu rajoittuu jatkosodan loppuvaiheesta Rautawaaran konserttiuran päättymiseen. Rautawaara työskenteli 1927 alkaneen laulajanuransa jälkipuolella etupäässä konserttilaulajana ja oli tunnettu erityisesti ja erityisenä Sibeliuksen laulujen esittäjänä. Maantieteellisesti tarkastelu painottuu Pohjoismaihin. Rautawaaran kansainvälinen ura rajoittui vuosina 1945–1947 Ruotsiin, mutta 1940-luvun lopulta alkaen Rautawaara esiintyi jälleen myös yksittäisissä Sibelius-konserteissa Isossa-Britanniassa, Saksassa ja Ranskassa sekä konserttoi Islannissa ja Balkanilla.

Pääkysymykseni on, millaisen vastaanoton Rautawaara sai esiintyvänä taiteilijana toisen maailmansodan jälkimainingeissa. Tätä varten joudun arvioimaan, miten Rautawaaran sodan aikainen toiminta vaikutti uraan sodan jälkeen. Lisäksi tarkastelen, miten Rautawaara itse suhtautui tilanteeseen. Yksilön avulla peilaan musiikkielämän olosuhteita sodan jälkeisinä vuosina (ks. Hakosalo ym. 2014: 9, 18).

Vastaavia kysymyksiä on aiemmassa tutkimuksessa käsitelty laulajien osalta jonkin verran (Thurman 2021: 195–196, 217–225; Tunbridge 2018: 157–168; Carlberg 2016: 249–257, Andersson 2007; Monod 2005: 55, 164–165; Jefferson 1996: 66–72; Nivanka 1992: 173–180). Rautawaaraan keskittyvässä aiemmassa tutkimukseni olen tarkastellut häntä Sibelius-laulajana ohjelmiston sekä sota-ajan konsertti-toiminnan näkökulmista (Talasniemi 2020; 2021).

Arkistoaineistoni pääosan muodostavat sanomalehtiartikkelit Sibelius-museon arkistoon talletetuissa Aulikki Rautawaaran leikekirjoissa sekä Suomen, Ruotsin ja Norjan kansalliskirjastojen kokoelmissa. Lehtiaineisto on kokonaisuudessaan runsas. Esimerkiksi Rautawaaran leikekirjoissa on käsiteltävänä olevalta ajanjaksolta yhteensä noin 800 irrallista lehtileikettä tai sivua, joilla tyypillisesti kullakin on useita lehtileikkeitä. Norjan ja Ruotsin arkistoista tallentamiani sanoma- tai aikakauslehtien sivuja on noin 300. Sanomalehtien ohella käytän myös muita arkistoaineistoja, kuten Aulikki Rautawaaran yksityisarkiston kirjeaineistoja.

Tarkastelutapani kytkeytyy reseptiohistoriaan siinä mielessä, että pääasiallisena aineistona ovat sanomalehdet ja tutkittavana on Rautawaaran vastaanotto esiintyvänä taiteilijana. Reseptiohistoria on alun perin keskittynyt käsittelemään taideteosten ja kulttuurituotteiden vastaanottoa (Sarjala 2002: 144–152). Sittenmin sitä on käytetty myös muusikotutkimuksen työkaluna (esim. Sarlo 2010; Mantere 2006). Hyödynnän myös kulttuurihistoriallisen elämäkertatutkimuksen empaattista ja kriittistä lukutapaa, koska kiinnostukseni kohde on yksilö sekä hänen uransa tiettyssä ympäristössä ja ajassa, vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa – laajemman ilmiön osana ja kuvastajana (Leskelä-Kärki 2012; 2014). Empatia tarkoittaa tässä tutkimuksessa ennen kaikkea pyrkimystä tutkimuksen kohteen näkökulman hahmottamiseen ja ymmärtämiseen (Leskelä-Kärki 2006: 633–636). Se on tapa toteuttaa historioitsijan velvoitetta tehdä tutkimuskohteelle oikeutta. Yhtä tärkeitä ovat kriittisyys lähteitä arvioitaessa sekä asioiden ja ilmiöiden taustoittaminen – myös ajallisen etäisyyden näkyväksi tekemiseksi. (Kalela 2018: 31–34, 44.)

Tarkastelen Rautawaaran työn vastaanottoa tässä artikkelissa pääosin kronologisesti. Tällöin on mahdollista seurata tapahtumia ikään kuin Rautawaaran mukana (ks. Kalela 2000: 106–110). Aineistosta hahmottuvat toisaalta konserttikriitikoiden ja muusikoiden arvostus sekä toisaalta lehdistön osittain voimakkaan kriittiset näkökulmat sotavuosien esiintymisiin miehitystyössä Norjassa. Erityiseksi kipupisteeksi nousee yhteistyö Saksan miehityshallintoa johtaneen Josef Terbovenin kanssa. Tahtoi sitä tai ei, myös sukupuoli näyttyy merkittävänä tekijänä Rautawaaran reseptiossa (ks. Hakosalo ym. 2014, 14).

Boikotointikehotuksia ja täysiä katsomoita 1944

Suomen ja Neuvostoliiton välillä käydyn jatkosodan vuosina 1941–1944 Rautawaara konsertoi paljon ulkomailla ja teki pitkiä kiertueita. Sotatilanne ja liittolaisuhteet vaikuttivat siihen, missä konsertoiminen oli suomalaiselle laulajalle mahdollista. Rautawaara esiintyi Ruotsissa, Norjassa, Tanskassa, Saksassa, Slovakiassa ja Unkarissa. Saksan miehittämässä Norjassa Rautawaara esiintyi myös saksalaisille sotilaille. (Talasniemi 2021: 14–21.)

Kritiikki Rautawaaran Norjan-esiintymisiä kohtaan alkoi Ruotsissa huhtikuussa 1944. *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (24.4.1944) arvioi kirjoituksensa aluksi Rautawaaran laulamista myönteisesti: ”Norjalainen musiikkiyleisö on aiemmin toivottanut hänet innolla tervetulleeksi, koska hän laulaa aivan ihastuttavasti, sitä ei yksikään norjalainen kiellä.” Lehden mukaan Rautawaaralle oli kuitenkin nyt selvästi kerrottu, että hänen tulisi lopettaa esiintymisensä Norjassa toistaiseksi, koska yhteistyöllään saksalaisen miehittäjähallinnon kanssa hän oli tehnyt karhunpalveluksen sekä norjalaisille että Suomelle. Kritiikki liittyi siihen, että valtakunnankomissaari Josef Terbovenin katsottiin olevan Rautawaaran suojelija. (*Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 24.4.1944. Ks. myös Herresthal 2019: 201–202; Carlberg 2016: 228.)

Kirjoitus ei näyttäisi herättäneen sen enempää huomiota, mutta Rautawaaran ja pianisti Carl Tiliuksen Göteborgin resitaalin yhteydessä kesäkuussa 1944, kirjoittelun laineet kävivät korkeina puolesta ja vastaan. Kimmokkeena oli *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* -lehdessä 27.6.1944 julkaistu, huhtikuun kirjoituksen pohjalta laadittu ja lehden päätoimittajalle osoitettu kirjoitus, jossa ehdotettiin, että göteborgilaisyleisö antaisi Rautawaaralle vinkin norjalaisesiintymisten sopimattomuudesta jäämällä pois konsertista. Tämä ei kuitenkaan toteutunut, vaan Lisebergin konserttitalo täyttyi Rautawaaran konsertti-iltana 28.6.1944 yleisöstä ja ruotsalaislehtiä siteeranneen *Helsingin Sanomien* (30.6.1944) mukaan ”menestys oli valtava”.

Lokakuussa 1944 Lundin norjalaiset ja tanskalaiset opiskelijajärjestöt boikotoivat Rautawaaran esiintymistä Ruotsissa Lundin orkesteriyhdistyksen solistina (*Svenska Dagbladet* 26.10.1944; konserttiohjelma 30.10.1944 Aulikki Rautawaaran leikekirjassa IV: 14;² Herresthal 2019: 202; Carlberg 2016: 228). Tämä kirvoitti jälleen kiistelyä lehdistössä. Konserttisali oli kuitenkin täynnä, yleisön suosionosoitukset lehtikriitikoiden mukaan poikkeuksellisen voimakkaat ja konserttiarviot ylistävät (*Lunds Dagblad* 31.10.1944; *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 31.10.1944).

---

² Jatkossa A. Rautawaaran leikek. IV: 14

Toinen maailmansota päättyi Euroopassa toukokuussa 1945 samoin kuin Norjan miehitys. Saksan häviön seurauksena Norjan miehityshallintoa johtanut valtakunnankomissaari Terboven teki itsemurhan (Nøkleby 1992: 308). Kuten edellä kävi ilmi, Terbovenia oli Ruotsissa sanottu Rautawaaran suojelijaksi. Loppukesästä 1945 miehitystä koskenut likapyykin pesu ulottui Rautawaaraan asti. Ruotsalaislehdistä liberaali *Expressen* (22.8.1945) sekä kommunistinen *Norrskensflamman* (24.8.1945) ja norjalaislehdistä kommunistinen *Nordland Arbeiderblad* (30.8.1945) käsittelivät Terbovenia ja yhdistivät Rautawaaran Terbovenin matkoihin. Nämä kirjoitukset eivät kuitenkaan näyttäisi aiheuttaneen tämän laajempaa kirjoittelua tai vaikuttaneen Rautawaaran esiintymisiin. Rautawaara oli syys-lokakuussa kotimaan kierteellä sekä esiintyi Malmössä alueen edellisenä keväänä perustetun Ruotsi-Suomiyhdistyksen juhlakokouksessa (konserttiohjelmat ja lehtileikkeet, A. Rautawaaran leikek. IV: 43–49; *Dagens Nyheter* 20.10.1945).

Sibelius-konsertit syksyllä 1945

Jean Sibeliuksen 80-vuotisjuhlinta syksyllä 1945 voi tarkastella Rautawaaran näkökulmasta uran uutena alkuna raskaiden sotavuosien jälkeen. Juhlakonsertit alkoivat Rautawaaran osalta marraskuun puolivälissä Hälsingborgissa (nykyisin Helsingborg) ja huipentuivat joulukuun alussa kolmeen Sibelius-konserttiin pianisti ja kapellimestari Jussi Jalaksen kanssa Helsingissä. Hälsingborgin konsertissa 15.11.1945 sai kantaesityksensä Sibeliuksen Rautawaaralle omistaman laulun *Hymn to Thai's* orkesteriversio ja alkuperäinen pianoversio 17.11.1945 Lundissa (*Helsingborgs Posten Skåne-Halland* 16.11.1945; *Lunds Dagblad* 20.11.1945). *Hymn to Thai's* oli sävelletty jo 1909, mutta painettuna nuottina se julkaistiin vasta 1964 (Dahlström 2003: 552).

”[S]uomalainen suurlaulaja oli huippukunnossa”, arvioi *Arbetet* (20.11.1945). Myös *Sydsvenska Dagbladet Snällpostenin* (20.11.1945) Sten Broman oli vaikuttunut: ”Omasta puolestani en ole koskaan kuullut laulusolistia – naista tai miestä – jolla on hänen lumoava eläytymiskykynsä ja sataprosenttinen musikaalisuutensa.” *Lunds Dagblad* (20.11.1945) katsoi, että ”suomalainen satakieli, maailman merkittävin liedlaulaja [romanssångerska]” oli ”ihme”.

Rautawaara konsertoi Ruotsissa vielä Malmössä 22.11.1945 Fritjof Eberonin kanssa. Tässä konsertissa Rautawaara esitti ensimmäistä kertaa Ture Rangströmin Rautawaaralle omistamat laulut *En ghasel* sekä *Brimmande ljus* (konserttiohjelma 22.11.1945, A. Rautawaaran leikek. IV: 52). Kaiken kaikkiaan hän toteutti viikon sisällä kahden eri säveltäjän laulujen ensiesitykset, kaksi merkittävältä osin erilaista

resitaaliohjelmaa ja yhden orkesterikonsertin solistiesiintymisen. Viikkoa myöhemmin 1.12.1945 Rautawaara esiintyi Sibelius-Akatemian edelleen vanhan nimen mukaisesti Konservatorion konserttisaliksi kutsutussa salissa ylioppilaiden kulttuuritilaisuudessa sekä piti samassa paikassa neljän päivän sisällä kolme Sibelius-konserttia yhteensä 40 eri laulun ohjelmilla. 39-vuotiaalla laulajalla oli taiteellisen tason lisäksi korkea määrällinen kapasiteetti hallita ja toteuttaa laaja monipuolinen ohjelmisto.

Joulukuun 1945 kolme Sibelius-konserttia olivat Rautawaaran uralla poikkeuksellisia. Milloinkaan muulloin hän ei esittänyt näin laajaa yhden säveltäjän teoksiin keskittyvää ohjelmistoa. Konsertit olivat ohjelmiston laajuudessa poikkeuksellisia myös Helsingin konserttitarjonnassa, vaikka Sibeliuksen juhlavuosi näkyikin myös muiden laulukonserttien ohjelmissa (Fazer-konserttitoimiston arkiston konserttiohjelmakokoelma).

Sotavuosina pakkautuneita paineita purkautui syksyllä 1945 musiikkielämässä muutoinkin, kuten sävellyskonserttien tulvana (Salmenhaaran 1996: 531), Maj Lind-pianokilpailun käynnistymisenä (*Nya Pressen* 29.10.1945) sekä Suomen Säveltäjät ry:n perustamisena (Korhonen 2009: 563–568; laajemmin murrosvuodesta 1945 Helsingissä ks. Kolbe ym. 2015). Muuttuneen poliittisen tilanteen seurauksena uudenlaista oli myös aktiivinen kiinnostus Neuvostoliiton musiikkiin sekä neuvostoliittolaisten taiteilijoiden vierailut Suomessa (Mikkonen 2019: 37–54; Huttunen 2016: 47–49). Rautawaaran ja Jalaksen Sibelius-konsertit eivät kuitenkaan edustaneet tällaisia uusia tuulia vaan jonkinlaista tiivistymää Rautawaaran 1927 alkaneesta Sibeliuksen laulujen esittämisen urasta.

Kuulijat ottivat Rautawaaran ja Jalaksen Sibelius-konsertit erinomaisesti vastaan. Kaksi pianosäestyksellistä konserttia myytiin loppuun (*Helsingin Sanomat* 28.11.1945; 30.11.1945), vaikka toisen konsertin iltana Messuhallissa oli myös Ylioppilaskunnan laulajien ja Laulu-Miesten Sibelius-juhlakonsertti 300 laulajan voimin (*Hufvudstadsbladet* 2.12.1945; Sibelius-juhlinnan konserttitarjonnasta ks. *Hufvudstadsbladet* 27.11.1945). Osa Jalaksen johtaman Helsingin teatteriorkesterin konsertista, jonka solistina Rautawaara lauloi, radioitiin konsertti-iltana (*Nya Pressen* 5.12.1945). Toisen konsertin tulot Rautawaara lehtitietojen mukaan lahjoitti vastikään perustetulle Sibelius-rahastolle luovan säveltaiteen tukemiseen (*Hufvudstadsbladet* 13.12.1945; rahaston perustamisesta ks. Korhonen 2009: 563–568).

Samoin kuin Ruotsissa hieman aiemmin, myös Helsingin konserttien kritiikeissä Rautawaaran todettiin olevan ”taiteensa huipulla” (*Suomen Sosialidemokraatti* 5.12.1945). Esimerkiksi *Helsingin Sanomissa* (3.12.1945) Tauno Karila luonnehti Rautawaaran tulkintaa näin: ”Sana ja sävel sulautuvat hänen tulkinnassaan yhtenäiseksi ilmaisuksi, joka ilman minkäänlaista pakkoa ja keinotekoisuuden varjoa tuntuu

kumpuavan suoraan sävellyksen olennaisimmasta ytimeä.” Vain Selim Palmgrenilla oli Helsingin teatteriorkesterin konserttia *Hufvudstadsbladetissa* (6.12.1945) arvioidessaan huomautettavaa: ”Rautawaara tulkitsi harvemmin kuultuja lauluja älykkäästi ja musiikillisesti luotettavasti kuten tavallista mutta ei tällä kertaa onnistunut syvemmissä mielessä pitämään elossa kuulijan tarkkaavaisuutta ja kiinnostusta.”

Viimeksi mainitusta muita kriittisemmästä huomiosta huolimatta Sibelius-konsertit marras–joulukuussa 1945 olivat Rautawaaralle taiteellisia voittoja, jotka lupasivat menestyksestä jatkoa uralle jälleenrakennuksen vuosina. Sota-ajan tapahtumat kuitenkin asettivat menestykselle taannehtivasti esteitä, kun esiintymiset miehiteytissä Norjassa nousivat tulevana vuosina lehdistössä toistuvasti esiin.

Lehtikirjoittelun myrsky 1946

Keväällä 1946 Rautawaara esiintyi kotimaan konserttien lisäksi jälleen Ruotsissa. Esimerkiksi huhtikuussa hän lauloi Göteborgin radio-orkesterin solistina Sixten Eckerbergin johdolla Gösta Nystroemin Rautawaaralle 1942 omistaman laulusarjan *Sångers vid havet* (*Arbetet* 12.4.1946; *Sölvesborgs-Tidningen* 13.4.1946). Tämä radio-esiintyminen kirvoitti keskustelua norjalais- ja ruotsalaislehdistössä.

Kuten jo 1944, Rautawaaraa nimiteltiin nytkin Terbovenin suosikiksi ja hänen, samoin kuin natsilaulajaksi kutsutun Norjan natsipuolueeseen kuuluneen tenorin Jon Otnesin, sodanaikaisia saksalaisyhteyksiä Norjassa tuotiin esiin (*Dagbladet* 30.3.1946). Norjalainen *Arbeiderbladet* raportoi, kuinka Ruotsin radion musiikki-osaston päälliköltä Natanael Bromanilta oli kysytty selitystä kritisoitujen laulajien radioesiintymisiin. Broman kertoi kääntyneensä Norjan lähetystön puoleen, joka oli ensin katsonut Otnesin pettäneen maansa, mutta myöhemmin lähetystöstä saadun lisätiedon valossa Otnesin radiokiinnitykseen ei ollut estettä. Rautawaaran takuiksi Ruotsin radio katsoi esiintymiset Helsingin Sibelius-juhllallisuuksissa. (*Arbeiderbladet* 2.4.1946.) *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* (10.4.1946) totesi Rautawaaran erinomaiseksi laulajaksi mutta arvioi radioesiintymisen ”loukkaavaksi monia oikeamielisiä ihmisiä kohtaan tässä maassa sekä vielä enemmän norjalaisille”. Lehti piti ainoana oikeana tekona peruuttaa tulossa oleva (13.4.1946) radioesiintyminen.

Varsinainen myrsky lehtikirjoittelussa puhkesi kuitenkin kesällä 1946, kun jatkosodan päättymisestä oli kulunut jo lähes kaksi vuotta ja Norjan miehityksen päättymisestä 8.5.1945 runsas vuosi. Norjalainen kuvalehti *Bilder* (nro 7 heinäkuu 1946) julkaisi kuvia valokuva-albumista ja muista dokumenteista, jotka olivat löytyneet saksalaisen kansallissosialistisen hallinnon jäljiltä. Ne olivat lehden mukaan

kuuluneet valtakunnankomissaari Terbovenille ja ne sisälsivät kuvia ja dokumentteja Pohjois-Norjan ja -Suomen kiertueelta lokakuussa 1942, kun Rautawaara matkusti Terbovenin seurueessa ja lauloi saksalaisille sotilaille. Tapaus sai laajaa julkisuutta Suomessa ja Ruotsissa heinäkuussa 1946. Kirjoittelu sisälsi myös Rautawaaran puolustuspuheenvuoroja. Tiedossani olevat asiaa käsitelleet lehdet sekä kirjoitusten otsikot kesältä ja syksyltä 1946 esitän taulukossa 1.

Lehden nimi	Ilmestymispäivä	Kirjoituksen otsikko	Kirjoittaja
Arbetet (Ruotsi)	12.7.1946	Aulikki Rautawaara kompromettad	
Ilta-Sanomat	12.7.1946	Aulikki Rautawaara ja Terboven	
Aftonbladet (Ruotsi)	13.7.1946	Aulikki Rautawaara avvisar insinuationerna	
Helsingin Sanomat	13.7.1946	Omituinen hyökkäysyritys Aulikki Rautawaaraa vastaan	Hällsten
Nya Pressen	13.7.1946	Sångerska med rent samvete	
Työkansan Sanomat	13.7.1946	Aulikki Rautawaara häpäisemässä jälleen maattamme	
Åland	13.7.1946	Aulikki Rautawaara figurerar i norsk press	
Työkansan Sanomat	14.7.1946	Aulikki Rautawaaran Norjan-matka	
Vapaa Sana	17.7.1946	Kolme kysymystä Aulikki Rautavaaralle	Kadun mies
Vasabladet	17.7.1946	Aulikki Rautawaara avvisar beskyllningar	
Åland	18.7.1946	Aulikki Rautawaara avvisar beskyllningar	
Trellborgstidningen (Ruotsi)	18.7.1946	”Jag var aldrig Terbovens älskarinna”	
Björneborgs Tidning	19.7.1946	Aulikki Rautawaara avvisar beskyllningar	
Vapaa Sana	15.9.1946	Kun Aulikki Rautawaara lauloi Norjan kansalta neljännesmiljoonan	
Folktidningen	17.9.1946	Aulikki Rautawaara var Terbovens personliga gäst	
Vapaa Sana	24.9.1946	Vastine	
Söderhamns Tidning (Ruotsi)	11.10.1946	”Jag var ej Terbovens älskarinna”	
Huddiksvalltidningen (Ruotsi)	12.10.1946	Aulikki Rautawaara tillbakavisar rykten	

Taulukko 1. Aulikki Rautawaaran Terboven-yhteyksiä käsiteltiin pohjoismaisessa lehdistössä kesällä ja syksyllä 1946 ainakin näissä suomalais- ja ruotsalaislehdissä.

Rautawaaraa kritisoitiin hänen saamistaan taloudellisista eduista sekä luksuskohtelusta ja hänet nimettiin Terbovenin naisystäväksi tai vähimmillään tämän henkilökohtaiseksi vieraaksi (ks. kuva 1). Rautawaara puolustautui esimerkiksi huomiolla, että ennen sitoutumistaan kiertueelle hän oli ollut yhteydessä suomalaisiin viranomaisiin, jotka olivat todenneet Rautawaaran tekevän suuren palveluksen Suomelle lähtemällä tälle kiertueelle (esim. *Aftonbladet* 13.7.1946; *Helsingin Sanomat* 13.7.1946). Ilmeisesti asia oli siis aiheuttanut jonkinlaista pohdintaa Rautawaarankin osalta, koska hän oli katsonut tarpeelliseksi kysyä asiaa viranomaisilta. Äidilleen hän kuvasi ennen kyseisiä esiintymisiä motiiviaan muuten ruotsinkielisessä kirjeessä suomeksi: ”Rahat pois!” (Aulikki Rautawaaran kirje Venny Rautawaaralle 11.10.1942; ks. myös Talasniemi 2021: 18–19).

Heinäkuussa 1946 Rautawaara kertoi, että hänen ainoana tarkoituksenaan Norjan kiertueella 1942 oli norjalaisten ystävien auttaminen. Häntä oli artikkelin mukaan kiertueella varjostettu ja hänen matkatavaransa oli tutkittu Terbovenin toimeksiannosta. Rautawaara ei ollut koskaan ymmärtänyt, että taiteella ja politiikalla olisi mitään yhteyttä. (*Helsingin Sanomat* 13.7.1946.) Tämän näkemyksen esittivät myös monet saksalaiset muusikot voittajavaltioiden sodan hävinneessä Saksassa toteuttamissa denatsifikaatioprosesseissa (Monod 2005: 53; ks. myös Kater 2019: 314; denatsifikaatio-prosessista ks. myös Potter 2016: 89–104). Henkilökohtaiset yhteydet Terboveniin Rautawaara kuittasi lehdistä valheeksi (esim. *Aftonbladet* 13.7.1946; *Helsingin Sanomat* 13.7.1946).

Se, että minun mainitaan olleen Terbovenin ”henkilökohtaisena” vieraana, on niin suuri valhe kuin olla voi. Minulle soitettiin Berliinistä ja kysyttiin, tahdonko minä tehdä suuren palveluksen sekä Suomelle että silloiselle

Kuva 1. Aulikki Rautawaaraa kritisoiva kirjoitus *Työkansan Sanomissa* 13.7.1946.

suomalais-saksalaiselle veljeydelle lähtemällä laulamaan suomalaisille ja saksalaisille sotilaille Pohjois-Norjaan ja Suomen puolelle. Tämä tiedustelu oli samalla melkein kuin käsky, ja silloin minä käännyin eräiden korkeiden suomalaisten viranomaisten puoleen kysyen, mitä minun on tehtävä. Minulle sanottiin, että tekisin asioitten silloisella kannalla ollen hyvin suuren palveluksen maaillemme lähtemällä tälle kiertueelle. [...] (*Helsingin Sanomat* 13.7.1946.)

[Sotilaskotien] [v]ihkimistilaisuuksien jälkeen oli iltaisin tavallisesti järjestetty suuret juhlat, jolloin minun piti istua Terbovenin vierustoverina, toisella puolellani kenraali Falkenhorst tai joku muu korkea sotilashenkilö. Näistä tilaisuuksista – samoin kuin eräistä Oslossa järjestetyistä – otettiin tietysti myös valokuvia, joita minulla on itselläni, enkä tietenkään myöskin voinut kieltäytyä olemasta niissä läsnä. Norjalaisen lehden hämärät viittaukset joihinkin valokuviiin, joista päättäen meillä olisi ollut ”hyvin hauskaa”, ovat käsittämättömiä. Minähän en voinut sille mitään, että näistä virallisista tilaisuuksista otettiin kuvia ja muunlaisista kuvista ei voi olla kysymys. (*Helsingin Sanomat* 13.7.1946.)

Toimitus jatkoi Rautawaaran näkemysten kuvailua:

Rouva Rautawaara huomautti edelleen, että hän oli ollut sodan aikana puolentoista vuoden ajan n. s. ”kielletty henkilö” Saksassa sentähden, että hän oli sanonut jotakin sopimatonta korkeista herroista siellä. Poliittisesti epäluotettavana hänen ei mm. enää annettu uudelleen esiintyä esim. Wiesbadenin suurilla suomalaisilla laulujuhlilla. Hän oli myös saanut paljon kärsiä sen johdosta, että oli seurustellut juutalaisten kanssa Berliinissä, missä mm. hänen opettajanaan oli ollut eräs juutalainen. (*Helsingin Sanomat* 13.7.1946.)

Kirjoitusten ilmestyessä Rautawaara esiintyi Ruotsissa, Gotlannissa Visbyn raunionäytännöissä Kristina av Stommelnin roolissa Friedrich Mehlerin oopperassa *Petrus da Dacia*. Hänen oli tarkoitus esiintyä elokuussa 1946 Armas Järnefeltin johtaman konsertin solistina Skansenilla, Tukholmassa (Armas Järnefeltin viesti Aulikki Rautawaaralle 7.5.1946). Järjestävät tahot Skansenilla kuitenkin peruuttivat Rautawaaran esiintymisen ja kiinnittivät solistiksi ruotsalaisen tenorin Jussi Björlingin (Aulikki Rautawaaran kirje Venny Rautawaaralle 6.8.1946; ks. myös *Dagens Nyheter* 12.8.1946).

Peruutuksen syynä olivat mitä ilmeisimmin heinäkuussa laajaa julkisuutta saaneet yhteydet sodan ajan miehityshallintoon Norjassa. Tämä on luettava käytössäni olleista lähteistä kuitenkin rivien välistä. Esimerkiksi Aulikki Rautawaaran käly Gunnel Rautawaara muotoili anopilleen Venny Rautawaaralle ruotsiksi kirjoitetussa kirjeessään: ”– [Ä]iti kyllä arvaa syyn”. Samassa kirjeessä (8.8.1946) Gunnel Rautawaara myös kuvasi, kuinka konsertin peruuntuminen oli Aulikki Rautawaaralle ”suunnaton pettymys”. Aulikki Rautawaara itse kirjoitti äidilleen:

Voitko kuvitella, että Skansen ei uskalla, vaan on sijaan[i] ottanut Jussi Björlingin. Olen ollut niin masentunut ja niin onneton. En tervehdy koskaan niin kauan, kun tämä jatkuu, ottaa niin kamalasti hermoon. [...] Olen toisinaan niin huolissani tulevaisuudesta, jos tämä jatkuu tällaisena. (Aulikki Rautawaaran kirje Venny Rautawaaralle 6.8.1946. Käännös: Johanna Talasniemi. Alleviivaukset alkuperäisiä.)

Synkistä tunnelmista huolimatta – tai ehkä juuri niiden vuoksi – työ Visbyssä oli kuitenkin ollut ”jumalaista” (Aulikki Rautawaaran kirje Venny Rautawaaralle 6.8.1946). Rautawaara esiintyikin Visbyn raunionäytännöissä yhteensä kuutena kesänä vuoteen 1951 asti, mutta Kristina av Stommeln jäi hänen ainoaksi oopperaroolikseen sota-
vuosien jälkeen.

Sanomalehtikeskustelu Rautawaaran Terboven-kiertueesta jatkui suomalaisessa lehdistössä syyskuussa 1946, mutta tällä kertaa ainoastaan vasemmistolehdistössä (*Vapaa Sana* 15.9.1946; 24.9.1946; *Folktidningen* 17.9.1946). *Vapaan Sanan* otsikko oli huomiota herättävä: ”Kun Aulikki Rautawaara lauloi Norjan kansalta neljännesmiljoonan. Pyöveli Terbovenin intiimin muistokokoelman paljastuksia.” Lehti julkaisi kuitenkin myös Rautawaaran vastineen, jossa hän jälkeinpäin näki Norjan matkansa valitettavana erehdyksenä (*Vapaa Sana* 24.9.1946):

Olin todella sodan aikana esiintymässä Norjassa kuten lukuisat muutkin tunnetut suomalaiset taiteilijat. Huomaatan kuitenkin vielä kerran, että ennen matkaani kysyin neuvoa suomalaisilta viranomaisilta, koska en yksin tahtonut asiasta päättää, ja minua kehoitettiin ottamaan tarjous vastaan. Näin jällestäpäin [sic] käsittän kyllä, että Norjan matkani oli valitettava erehdys, mutta tapahtuneelle tosiasialle ei enää voi mitään. Sitä vastoin en käsitä, miksi matkani yksityiskohtia ilkeämielisesti vääristellään ja minut tehdään syypääksi tekoihin, joita en ole tehnyt. Tietenkin nautin työstäni palkkaa – olisiko minun pitänyt esiintyä saksalaisille ilmaiseksi? Sitä paitsi palkkioni oli täysin kohtuullinen ja vastasi niitä normeja, joita minulle jo ennen sotaa Euroopan eri maissa esiintymisistäni oli maksettu. (*Vapaa Sana* 24.9.1946.)

Porvariston lehdissä Rautawaara esiintyi toisenlaisessa kontekstissa, kun hän lauloi Otavan kulttuurijuhlassa Kansallisteatterissa kuulijoinaan muiden muassa presidentit Paasikivi ja Ståhlberg sekä Yleisradion pääjohtaja Hella Wuolijoki (kuva 2; *Helsingin Sanomat* 17.9.1946; *Uusi Suomi* 17.9.1946).

Kuva 2. Suomen Kuvalehdessä nro 38 raportoitiin Otavan Kulttuurijuhlasta syyskuussa 1946. Aulikki Rautawaara esiintyi solistina.

Syyskuun lopussa lehtitiedoista paljastui uusi yllätys: Aulikki Rautawaaralla oli radiokiello. Uutisen mukaan Yleisradion pääjohtaja Wuolijoki oli sanomalehtitoimittajien kulttuurikurssilla maininnut, että muiden muassa Rautawaaran esiintymiset radiossa olivat nyt kiellettyjä. Selitykseksi annettiin se, että Rautawaaralla oli esityskiello myös Norjan radiossa ja radioyhtiöitten sopimuksen vuoksi sellainen tuli antaa myös Suomessa. (*Aamulehti* 25.9.1946; *Laatokka* 27.9.1946; *Länsi-Savo* 27.9.1946.) Asia oli myös *Tammerfors Aftonbladetsin* (26.9.1946) tiedossa. Konsekvens-palstan nimettömäksi jäänyt kirjoittaja arveli Rautawaaran suhtautuvan tämänkaltaiseen

”intermezzoon” suvereenin rauhallisesti, vaikka olisikin ”persona ingrata [sic] Norjassa tai miksipä ei Mesopotamiassa [...]”.

Kiinnostavaa on, että radiokiello ei päätnyt muiden suomalaislehtien uutisointiin ja ettei siitä näytä löytyvän dokumentointia Yleisradiossa.³ Radio-ohjelmatietojen perusteella se vaikuttaisi kuitenkin toteutuneen. Aiemmin Rautawaaran äänitteet soivat radiossa paljon, nyt tuskin lainkaan. Rautawaara myös vahvisti radiokiellon ruotsalaislehdessä (*Söderhamnstidning* 11.10.1946).

Radiosoiton lisäksi myös Rautawaaran konsertointi hiljeni syksyllä 1946. Joulukuussa hän kuitenkin esiintyi jälleen loppuunmyydyssä Konservatorion salissa Helsingissä Suomen Kulttuurirahaston Sibelius-konsertissa sekä esitti ensi kertaa Suomessa Gösta Nystroemin Rautawaaralle omistaman laulusarjan *Sånger vid havet* Helsingin kaupunginorkesterin konsertissa (*Helsingin Sanomat* 24.11.1946; 29.11.1946; 14.12.1946). Konserttiarviot lehdissä olivat kiittäviä, eikä kesän ja syksyn laaja kirjoittelu näytä Suomessa vaikuttaneen Rautawaaran laulamiseen tai sen vastaanottoon.

Suomen Kommunistisen Puolueen pää-äänenkannattaja *Työkansan Sanomat* (17.12.1946) kuitenkin arvioi, että Rautawaara voisi ”ehkäpä” sopia perusteilla olleen Suomen Akatemian jäseneksi oikeistoon tai äärioikeistoon liitettyjen arvovaltaiten ehdokkaiden joukkoon. Rautawaara oli ainoa nainen listalla. Kulttuurin alalta lehti arveli sopiviksi ehdokkaiksi runoilija ja professori V. A. Koskenniemen, kirjailijaliiton puheenjohtaja Yrjö Soinin, kirjailija Mika Waltarin, taidehistorioitsija Ludvig Wennervirran ja säveltäjä Yrjö Kilpisen (*Työkansan Sanomat* 17.12.1946). Ensimmäiset naisakateemikot Suomi sai vasta 35 vuotta myöhemmin 1980-luvulla (*Uusi Suomi* 3.12.1982).

Ruotsi, joka sotavuosina oli jäänyt taisteluiden ulkopuolelle, oli vuosina 1945–1947 ainoa maa, jossa Rautawaaran oli mahdollista jatkaa kansainvälistä uraansa. Monet hänen Ruotsin esiintymisistään toteutuivat konserteissa ja muissa tilaisuuksissa, joissa kerättiin rahaa hyväntekeväisyyteen, useimmiten suomalaisille lapsille. Suomessa vasemmistolainen ruotsinkielinen lehti *Ny Tid* (4.3.1948) huomautti maaliskuussa 1948, että ruotsalaiset hyväksyvät Rautawaaran, mutta boikotoivat kansallissosialistisessa Saksassa asunutta ja esiintynyttä omaa kansalaistaan Zarah Leanderia. Kun Rautawaara levytti Lontoossa lokakuussa 1948, *Ny Tid* (2.10.1948) raportoi otsikolla ”Terbovenin laululintu nyt brittiradiossa”.

---

³ Olen selvittänyt asiaa Elinkeinoelämän keskusarkistossa, Mikkelissä sijaitsevassa Yleisradion arkistossa sekä saanut apua FT Janne Mäkelältä ja FT Marko Tikalta, mistä heille suuret kiitokset.

Vaikka Rautawaara ei vuoden 1944 jälkeen enää esiintynyt Norjassa, hänen esiintymisensä Suomessa, Ruotsissa ja vuonna 1949 Edinburghin musiikkijuhlilla herättivät huomiota myös Norjassa. Pitkin 1940-luvun jälkipuolta Rautawaaraan viitattiin siellä Terbovenin ystävättärenä tai rakastajattarena tai lievemmin ilmauksin ihmeteltiin hänen esiintymistään solistina muualla (esim. *Dagbladet* 30.3.1946; 7.2.1947; 29.9.1947; 29.12.1948; 28.2.1949). Halvor Rosendahl meni *Dagbladetissa* (16.5.1947; 17.1.1953) ja *Arbeidet*-lehdessä (23.5.1947) jopa miehitystä edeltäneeseen aikaan ja oli sitä mieltä, että jo Rautawaaran esiintyminen talvisodan syytymisen alla Norden-yhdistyksen, Norjan Punaisen Ristin ja Norja–Suomi-yhdistyksen tilaisuudessa Osllossa levitti sotapsykoosia ja propagandaa.

Kesällä 1949 norjalaisen maailmankuulun Wagner-sopraanon Kirsten Flagstadin sopimus San Franciscon oopperaan syksyksi 1949 peruttiin hänen väitettyjen kansallissosialistiseen Saksaan kytkeytyvien esiintymistensä vuoksi (*Nya Pressen* 16.7.1949; muista yhdysvaltalaisista protesteista Flagstadia kohtaan ks. Tunbridge 2018: 159–160). Norjan säveltäjien yhdistys kuitenkin kutsui Flagstadin kunniajäsenekseen syyskuussa 1949. Tämä aiheutti norjalaislehdissä keskustelua, joka ruotsalaisen *Expressenin* (9.10.1949) mukaan päättyi Flagstadin tapauksen sovintoon. Rautawaaran tapaus sen sijaan ei ollut lehden mukaan vielä loppuun käsitelty, kuten eivät olleet Berliinin filharmonikkojen ylikapellimestarin Wilhelm Furtwänglerin ja Saksan säveltäjäneuvoston puheenjohtajana 1930-luvulla toimineen ruotsalaisen säveltäjä Kurt Atterberginkään tapaukset (*Expressen* 9.10.1949). Lehti niputti Rautawaaran samaan ryhmään kansallissosialistisessa Saksassa selvät organisatoriset asemat omanneiden Furtwänglerin ja Atterbergin kanssa (Atterbergistä Garberding 2007, Furtwängleristä Shirakawa 1992; Prieberg 1991). Flagstadin ja Rautawaaran tapaukset herättävät ajatuksen, että suhtautuminen naislaulajiin oli erilaista kuin miespuolisiin muusikoihin. Mahdollista sukupuolittunutta kohtelua olisi aiheellista tutkia yksittäistä laulajaa tai muusikkoa laajemman joukon osalta.

Musiikkiyhteisön tuki Suomessa ja Ruotsissa

Radiokiellosta ja kielteisestä lehtijulkisuudesta huolimatta suomalaisen ja ruotsalaisen musiikkiyhteisön tuki Rautawaaralle oli vankka. Tämän voi havaita esimerkiksi Rautawaaralle toisen maailmansodan jälkeen lauluja omistaneiden säveltäjien määrästä.

Aulikki Rautawaaran leikekirjojen konserttiohjelmien, hänen nuotistonsa, muiden nuottien ja musiikkikirjallisuuden perustella näyttäisi siltä, että ainakin Ture Rangström, (omistuksen/ensiesityksen vuosi 1944/1945) Jean Sibelius (1945),

Robert Costiander (1946), Armas Järnefelt (1946), Tauno Pylkkänen (1948), Gösta Nystroem (1948–1951), Ilmari Hannikainen (1952), Nils-Erik Ringbom (1952), Maurice Karkoff (1953) ja Erik Bergman (1956) omistivat Rautawaaralle lauluja vuodesta 1944 alkaen.

Toinen musiikkielämän tukea osoittava esimerkki on ruotsalaisen Malmössä ilmestyneen sosiaalidemokraattisen *Arbetet*-sanomalehden musiikkikriitikon huomiot. Vuosien mittaan lehti ja vuodesta 1944 sen yksi kriitikko, koulutarkastaja, säveltäjä ja urkuri Karl Berggren arvosti Rautawaaran taidetta, mutta huomioi myös, milloin ohjelmisto ei sopinut Rautawaaran äänelle – kuten Händelin Messiaan sopraanosoolo 1948 tai milloin Rautawaara ei ollut parhaimmillaan – kuten 1950, kun hänen avioliittonsa Gunnar Aminoffin kanssa rakoili (käsin kirjoitettu kommentti leikekirjassa V: 94). Berggren esitti esimerkiksi seuraavia huomioita:

[...] [A]ina, kun on kyse tästä laulajattaresta, omaperäinen ja hyvin laadittu ohjelma (*Arbetet* 23.11.1945).

Aulikki Rautawaara on erinomainen sopraano, mutta tähän tehtävään hän ei sopinut (*Arbetet* 30.3.1948).

Keskirekisterissä oli tallella sen täyteläinen ja lumoava sointi, mutta äärialueilla ääni sai välillä paineisena terävän soinnin, jota ei tunnistanut. Puoliäänellä ääni sitä vastoin säilytti näilläkin alueilla ainutlaatuisen kauneutensa. (*Arbetet* 22.3.1950.)

[...] [S]en tulisi laulaa sopraano, jolla on kypsä rintarekisteri, kuten Aulikki Rautawaara (*Arbetet* 3.1.1953).

Viimeisessä esimerkissä Berggren vertasi Rautawaaraa Jussi Björlingiin Sibeliuksen *Svarta rosor* -laulun esittäjänä, Rautawaaran eduksi. Kuten aiemmin mainittiin, Rautawaara joutui luopumaan solistitehtävästä Björlingin hyväksi Järnefeltin johtamassa puistokonsertissa Terboven-kiertueen käsittelyn ollessa lehdistössä kuumimmillaan.

Kansainvälisiä Sibelius-esiintymisiä

Rautawaaran yksityisarkistossa on tallella Jean Sibeliuksen allekirjoittama, 17.11.1947 päivätty englanniksi kirjoitettu suositus, jossa todetaan Rautawaaran tavoittaneen Sibeliuksen musiikin hengen poikkeuksellisella tavalla. Tiedossani

ei ole, kuinka suositusta on hyödynnetty, mutta sillä on saattanut ollut vaikutusta Rautawaaran uran jatkoon. Samoihin vuosiin ajoittuu myös yhdysvaltalaisen Berliinissä toimineen sotilashallinnon 7.9.1948 päivätty todistus siitä, ettei Rautawaarasta ollut tietoja kansallissosialistisen Saksan rekistereissä (BArch R 9361-V/138166).⁴ Mahdollisesti todistusta on käytetty saman syksyn tai seuraavien vuosien kiinnityksiä Euroopassa solmittaessa.

Rautawaaran kansainvälinen ura alkoi elpyä vajaa vuosi Sibeliuksen suosituksen päiväystä myöhemmin. Syys-lokakuun vaihteessa 1948 Rautawaara lauloi BBC:n ulkomaan lähetyksissä ja levytti pianisti Gerald Mooren kanssa Sibeliuksen lauluja Parlophone-levymerkille (*Uusi Suomi* 4.10.1948; Gronow 1989: 56). Lontoosta hän matkusti Pariisiin ja ilmeisesti esiintyi YK:n kunniaksi järjestettyjen musiikki- viikkojen konserteissa Royaumontin luostarin taiteilijaresidenssissä (*Uusi Suomi* 4.10.1948). Suomi oli hakenut 1945 perustetun YK:n jäseneksi heti Pariisin rauhansopimuksen tultua voimaan syyskuussa 1947 mutta sai jäsenyyden vasta joulukuussa 1955 (Koski 2015). Rautawaaran esiintyminen saattoi olla vaikuttamistyötä jäsenyyden hyväksi.

Rautawaaran kansainvälisen uran huomattavin Sibeliuksen-konsertti toteutui elokuussa 1949 Edinburghin festivaaleilla. Jussi Jalas toimi konsertin pianistina. (Talasniemi 2020: 58.) Rautawaara totesi esittäneensä Sibeliuksen-ohjelmassaan useita Isossa-Britanniassa vielä tuntemattomia lauluja säveltäjältä, joka tuolloin hänen mukaansa tunnettiin Brittein saarilla lähinnä sinfonikkona (*Uusi Suomi* 12.9.1949). Sama Sibeliuksen laulujen tunnetuksi tekemisen missio Rautawaaralla oli ollut jo 1930-luvulla Saksassa (Talasniemi 2021: 17). Vaikka Sibeliuksen laulut eivät konsertin kriitikoissa herättäneet varauksetonta ihailua, Rautawaara ja Jalas todettiin niiden päteviksi esittäjiksi. *The Timesin* (29.8.1949) nimeämätön musiikkikriitikko tiivistä Rautawaaran esittämisen näin: ”Hänellä on lahja kristallisoida jokaisen laulun ydin sen [laulun] omaksi lyhyeksi ajaksi ja upottaa yleisönsä siihen.” Myönteisistä arvioista huolimatta konsertti jäi Rautawaaran viimeiseksi Britanniassa.

Kuten Sibeliuksen 80-vuotisjuhlinta 1945 myös säveltäjän 85-vuotissyntymäpäivä työllisti Rautawaaraa. Hän oli solistina useissa Sibeliuksen juhlistavissa konserteissa vuonna 1950. Rautawaara esiintyi Hampurissa Jussi Jalaksen johdolla, Tukholmassa Carl Garagulyyn johdolla, Helsingissä Valtioneuvoston juhlakonsertissa Armas Järnefeltin johdolla ja lisäksi vielä Pariisissa Ranska–Suomi-Seuran juhla-konsertissa pianisti Pierre Siquet’n kanssa (konserttiohjelmat 4.12.1950, 8.12.1950, 18.12.1950, A. Rautawaaran leikek. VI: 19, 24, 29; *Dagens Nyheter* 6.12.1950).

---

4 Rautawaaralla oli 1930-luvulla Berliinissä kyllä työskentelyyn vaadittu pakollinen jäsenyys kansallissosialistisessa kulttuurikamarijärjestelmässä, jolla kulttuurielämää kansallissosialistisessa Saksassa organisoitiin ja hallittiin (Talasniemi 2021, 19–20).

Rautawaaran kansainvälinen ura laimeni jälleen 1950-luvulla, mutta esiintymiset Suomessa ja Ruotsissa jatkuivat tiiviinä. Marraskuussa 1951 Rautawaara joutui kuitenkin luovuttamaan ennalta sovitun solistiesiintymisen Jussi Jalaksen johdolla Helsingin kaupunginorkesterin konsertissa neuvostoliittolaiselle pianisti Emil Gilelsille, joka vieraili maassa Suomi–Neuvostoliitto-Seuran organisoimalla taiteilijaryhmän kiertueella (Mikkonen 2019: 88–89; Huttunen 2002: 414). Konserttil ilmoituksen ja tiedotteiden mukaan Rautawaara luopui esiintymisestään ”hyväntahtoisesti”, ”jotta Helsingin kaupungin musiikkilautakunta olisi tilaisuudessa kiinnittämään kaupunginorkesterin solistiksi etevän neuvostoliittolaisen pianistin Emil Gilels’in” (*Helsingin Sanomat* 28.11.1951a; 28.11.1951b). Ruotsinkielinen *Appel*-viikkolehti (30.11.1951) kutsui menettelyä ennemminkin painostamiseksi ja toivoi, että SNS suunnittelisi kiertueet hyvissä ajoin siten, että ennalta sovitut esiintyjät eivät joudu kärsimään. Rautawaaran sukulaisten mukaan Rautawaaralle tarjottiin mahdollisuutta tavata Emil Gilels, mutta hän ei ollut kiinnostunut tästä mahdollisuudesta. Voi olla, että kyse oli loukatun taitelijan ylpeydestä, mutta todennäköisesti ainakin osittain myös muusta. Sukulaisten mukaan Rautawaara nimittäin suhtautui Suomen itänaapuriin, entiseen viholliseen, erittäin kriittisesti (Rautawaara h2019). Holmila & Mikkonen (2015: 22) kuvaavat, kuinka suomalaisten syvälle iskostunut ja yleisesti hyväksytty vihamielisyys venäläisiä kohtaan oli sodanjälkeisinä vuosina kanavoitava uudelleen tai vähintäänkin verhoiltava ystävyudeksi ja luottamukseksi (ks. myös Mikkonen 2019: 25–29).

Kun Rautawaara alkuvuodesta 1952 esiintyi Ruotsin Punaisen Ristin konsertissa Tukholmassa, hän sai konserttiohjelmaan (22.1.1952) leikekirjassaan (VI: 49) kirjoittamansa kommentin mukaan konsertissa Ruotsin Punaisen Ristin mitalin. Perusteena oli oletettavasti Rautawaaran työ hyväntekeväisyyskonserteissa. Lehdissä mitalia ei mainittu, mutta *Dagens Nyheterin* (23.1.1952) nimimerkki Dunc kiinnitti huomionsa Rautawaaran asuun ja ulkonäköön. Hän arvioi Rautawaaran olleen ”kaunis katsella hyvin muovattu selkä paljaana ikään kuin antaakseen punaisen ristin joukolle mahdollisuuden harjoitella keuhkopainesiteen asettamista”. Leikekirjaansa Rautawaara on merkinnyt asukseen tässä konsertissa uuden valkoisen silkkipuvun hansikkain ja hiusdiadeemein (ks. kuva 3). Merkintä ei ole poikkeuksellinen, vaan Rautawaara kirjoitti näinä vuosina tyypillisesti muistiin leikekirjaansa kussakin konsertissa käyttämänsä asun. Jussi Björlingin asema Ruotsissa tuli tässä *Dagens Nyheterin* (23.1.1952) konserttiarvion otsikossa hyvin esiin: ”Jussi ym. Punaisen Ristin konsertissa”. Muista lehtijutuista poiketen *Dagens Nyheter* (22.1.1952) mainosti tapahtumaa konserttipäivänä kuitenkin otsikolla ”Jussi ja Aulikki tänä iltana”.

Kuva 3. Rautawaaran tammikuussa 1952 Ruotsin Punaisen Ristin konsertissa Tukholmassa käyttämä ja kriitikon huomion herättänyt uusi asu oli toukokuussa Rautawaaran yllä *Radiokuuntelija*-lehden kannessa Suomessa. Lehden kansi on talletettu Aulikki Rautawaaran leikekirjaan (VI: 57). Kuvaaja: Sanna Linjama-Mannermaa.

Rautavaaran esiintymistä Suomi–Neuvostoliitto-Seuran lokakuun vallankumouksen 35-vuotispäivää juhlistavassa tilaisuudessa Helsingin Yliopiston juhlasalissa marraskuussa 1952 voi pitää osoituksena sotien jälkeisten vuosien vastakkainasettelujen tasaantumisesta. Rautawaara oli solisteista ainoa suomalainen, muut olivat neuvostoliittolaisia. Helsingin teatteriorkesteria johti Nils-Eric Fougstedt. Rautawaaran ohjelmistona oli Sibeliuksen ja Järnefeltin lauluja. (Konserttiohjelma 6.11.1952, A. Rautawaaran leikek. VI: 62.) Samojen säveltäjien musiikkia hän lauloi myös Kokoomus-puolueen juhlatilaisuuksissa Helsingissä vuosina 1945, 1948 ja konserttiuransa jo päättäneenä 1958 (*Aamulehti* 16.1.1945; *Uusi Suomi* 10.12.1948; 4.7.1958). Sibeliuksen ja Järnefeltin lauluja hän oli esittänyt jo kansallissosialistisen Saksan kulttuuriorganisaatioiden järjestämissä esiintymisissä 1930- ja 1940-luvuilla, työväentaloissa järjestetyissä konserteissa sotavuosina ja lukuisissa hyväntekeväisyys-konserteissa Suomessa sekä Ruotsissa. Rautawaara esitti Sibeliuksen ja Järnefeltin lauluja tilaisuudesta tai sen järjestäjän poliittisesta suuntautumisesta riippumatta.

Sota-ajan jälkimaininkien tyyntymisestä huolimatta Rautawaaran kiertue valtakunnankomissaari Terbovenin kanssa syksyllä 1942 nousi vielä kerran julkisuuteen tammikuussa 1953. Helsingin työväentalon juhlasalista lähetettiin Yleisradion pohjoismainen konsertti, jossa Rautawaara lauloi Sibeliusta Nils-Eric Fougstedtin johtaman Radio-orkesterin kanssa (Maasalo 1980: 163–164, 300). Norjalainen *Dagbladet* kritisoi solistivalintaa. Se otti jo etusivulla esiin Terbovenin kanssa tehdyt matkat otsikolla ”Pohjoismaista musiikkiyhteistyötä: veljeilyä Terbovenin ystävättären (vaimin) kanssa Norjan Yleisradiossa eilen” ja uutisoi julkaisevansa sisäsivuilla ensi kertaa valokuvia näiltä matkoilta. Kuten edellä on käynyt ilmi, kuvat olivat tulleet julki Norjassa kuitenkin jo heinäkuussa 1946. Joka tapauksessa jo aiemmin uutisoidut kukat, luksusjuna, palkkiot, turkikset ja muut lämpimät vaatteet nostettiin jälleen esille perusteluina sille, että Suomen ei pitäisi käyttää Rautawaaraa solistina ainakaan yhteispohjoismaisissa yhteyksissä. Tällainen oli lehden mukaan tahditonta norjalaisia kohtaan. (*Dagbladet* 15.1.1953a; 15.1.1953b.)

Suomessa ruotsinkieliset lehdet referoivat *Dagbladetin* kirjoitusta (*Hufvudstadsbladet* 16.1.1953; *Ny Tid* 16.1.1953). *Hufvudstadsbladetissa* (17.1.1953) Rautawaara sai myös puolustautua:

Minua sekä surettaa että hämmästyttää, rouva Rautawaara sanoo, että Norjassa halutaan edelleen mustamaalata minua, vaikka olen jo vuosia sitten kotimaan lehdistössä vastannut näihin ilkeämielisiin syytöksiin ja elänyt siinä uskossa, että asia olisi sitä myöten loppuun käsitelty. (*Hufvudstadsbladet* 17.1.1953.)

En ole koskaan salaillut, että kadun sotakiertuettani Norjassa, huomasin hyvin nopeasti, että tein sillä karhunpalveluksen itselleni. Useat korkeasti arvostetut maanmiehet kuitenkin neuvoivat minua lähtemään matkalle ja vakuuttivat minulle, että tekisin sillä maalleni huomattavan palveluksen tilanteessa, jossa silloin olimme. (*Hufvudstadsbladet* 17.1.1953.)

Rautawaara myönsi lehden mukaan ”miehellään”, että hänen palkkionsa Norjassa olivat korkeita: ”hän sai mitä pyysi niin rasittavalta (usein kolme esiintymistä päivässä) ja osittain vaaralliselta kiertueelta.” Valuuttasyistä oli luonnollista, että hän toi osan palkkiosta tavaroina. Terbovenin ja Rautawaaran välisiin suhteisiin viittaavat väitteet kiistettiin: ”Muut syytökset, jotka koskevat valtakunnankomissaaria, ovat yksinomaan järjestömiä ja kaatuvat omaan mahdollomuuteensa.” (*Hufvudstadsbladet* 17.1.1953.) Muunmaalaisten naisten suhteet saksalaisiin sotilaisiin ylipäänsä ja miehitetyissä maissa erityisesti saivat julkisuudessa yksinomaan seksuaalisen tulokinnan (Junila 2012: 222). Rautawaara sai tästä osansa.

Kuten muutkin natsien kanssa yhteistyöstä syytetyt muusikot (Monod 2005: 55–56), myös Rautawaara vetosi *Hufvudstadsbladetissa* juutalaisiin suhteisiinsa. Koska hänellä oli opiskeluvuosinaan Berliinissä juutalainen opettaja ja paljon juutalaisia ystäviä, hän joutui ei-toivottujen muusikoiden listalle, mikä ”ei varsinaisesti herättänyt sympatiaa natsismia kohtaan, mutta ei estänyt, että hänellä, kuten monilla Suomessa, oli useita kosketuskohtia Saksan kansan kanssa”. Nämä yhteydet saksalaisten ja suomalaisten välillä olivat lehden mukaan myös perusteena mennä laulamaan saksalaisille sotilaille pohjoisrintamalla. ”Olisi epäilemättä eduksi pohjoismaiselle yhteistyölle, jos norjalaiset oppisivat hyväksymään annetut selitykset ja jättämään sekoittamasta politiikka taiteeseen”, lehti tiivistä lopuksi. (*Hufvudstadsbladet* 17.1.1953.) Aulikki Rautawaara ei sodan jälkeen koskaan enää esiintynyt Norjassa. Vähitellen 1950-luvun puolivälistä alkaen hänen äänitteitään oli kuitenkin mahdollista tuoda myös norjalaisten kuultaviksi (Rikskasting ohjelmaraportit).

Rautawaara jatkoi uraansa vielä muutaman vuoden. Jaettu konsertti viulisti Henryk Szeringin kanssa Sibeliuksen viikoilla Helsingissä kesäkuussa 1956 oli Rautawaaran kansainvälisen uran viimeisiä esityksiä. Helpolla hän ei itseään päästänyt tuolloinkaan. Hän kantaesitti itselleen omistetun, silloisen aviomiehen Erik Bergmanin laulusarjan *Med dig*. Neljän laulun sarja edusti Rautawaaran ohjelmiston modernistisinta ilmaisua, mikä lisää teoksen vaikeusastetta. Lisäksi hän esitti Sibeliuksen 1909 säveltämän opuksen 57 kahdeksan laulua Ernst Josephsonin runoihin. (Konsertti-ohjelma 14.6.1956, A. Rautawaaran leikek. VII: 16.) Kriitikot kiittivät Rautawaaran suvereenia musikaalista esitystä vaikeasta ohjelmasta, mutta totesivat Sibeliuksen opuksen 57 laulut pääosin tuntemattomiksi (esim. *Hufvudstadsbladet* 15.6.1956). *Maaseudun tulevaisuus* (21.6.1956) oli kriittisempi: ”Rva Rautawaaralla on erikoinen

kyky esittää elävää laulutaidetta mutta valitettavasti hänen parhain aikansa on jo ohitse.” SKDL:n *Vapaa Sana* (17.6.1956), joka kymmenen vuotta aiemmin kirjoitti kärkkäästi Rautawaaran radiokiellosta ja Terboven-kiertueista, pohti Sibelius-viikon konsertin arvioineen nimimerkin I. R. suulla Rautawaaran taiteen olemusta seuraavaan tapaan:

Aulikki Rautawaaraa kuunnellessaan mietiskeli, mikä seikka tekee musiikkiesityksestä suuren. Siihen tarvitaan Aulikki Rautawaaran teknillinen mestaruus, mutta se ei vielä selitä kaikkea. Intensiivinen antautuminen tehtävälle, eläytymisen aitous, älyn valpas kontrolli... – Aulikki Rautawaaran taiteesta ei oikein osaa kirjoittaa. Kuulija toteaa sen suuruuden ja on satutettu, sanoja on vaikea löytää. (*Vapaa Sana* 17.6.1956.)

Rautawaara päätti konserttiuransa 51-vuotiaana syyskuussa 1957. Lehdet (esim. *Uusi Suomi* 7.9.1957) kirjoittelivat kyllä lokakuulle suunnitellusta taiteilijauran 30-vuotisjuhlakonsertista, mutta käytännössä Rautawaaran viimeiseksi esiintymiseksi jäi Turun kaupunginorkesterin konsertti, jossa Rautawaara lauloi solistina Ole Edgrenin johdolla Mahlerin *Kindertotenlieder*-sarjan (konserttiohjelma 19.9.1957, A. Rautawaaran leikek. VII: 25). Ajoitus osuu päivän erolla Sibeliuksen kuolemaan 20.9.1957.

Kiistelty ja kiitetty Sibelius-laulaja

Kolmatta valtakuntaa vuosikymmeniä tutkinut historioitsija William Kater toteaa sopraano Elisabeth Schwarzkopfista, joka nuorena oli johtoasemassa natsien nuorisoliikkeessä ja jolla aikuisena oli yhteyksiä natsijohtoon, että tämä olisi todennäköisesti tehnyt korkeatasoista uraa natsien valtaantulosta riippumatta. Kater (2019: 100) arvioi, että näin olisi ollut laita myös muiden taiteellista substanssia omanneiden muusikoiden kohdalla. Aulikki Rautawaara ei tietävästi kuulunut muihin natsijärjestöihin kuin pakollisiin kulttuurikamareihin. Vastaavat järjestöt olivat Saksassa pakollisia myös toisen maailmansodan päätyttyä, silloin vain uusien isäntien johdolla, mutta jopa entisissä tiloissa (Monod 2005: 72–73). Saksalaisten muusikoiden tilanne oli siinä mielessä nähdäkseen verrannollinen Rautawaaraan, että myös hänen muusikkoutensa laatu antoi edellytykset tehdä uraa poliittisesta järjestelmästä riippumatta. Myöskään sodan jälkeen, kun Rautawaaran sota-ajan kiertueet ja yhteistyö Norjan miehittäjähallinnon kanssa nousivat toistuvasti esiin lehdistössä, kukaan ei kiistänyt hänen taitojaan laulajana.

Korkeasta taiteellisesta tasosta huolimatta Rautawaaran ura toteutui sodan jälkeen nihkeämmin kuin varsinkaan sotaa edeltävänä aikana. Kiisteltyjen esiintymisten tai

ennemminkin niiden jälkipuinnin seurauksena Rautawaara näyttäisi konkreettisesti menettäneen ainoastaan yhden aiemmin sovitun esiintymisen, kun Armas Järnefeltin johtaman Skansenin konsertin solistiksi palkattiin Rautawaaran sijaan tenori Jussi Björling. Myös Rautawaaran äänitteiden radiosoitto hiljeni joiksikin vuosiksi radiokiellon 1946 jälkeen. Hänen liittämisenä kompromettoituneihin taiteilijoihin osassa lehtiä sotien jälkeen ei kuitenkaan välttämättä ollut ainoa syy tähän. Kuten musiikintutkija Laura Tunbridge (2018: 165) toteaa, parrasvaloihin astui joka tapauksessa uusi sukupolvi laulajia. Heillä ei ollut sotavuosien painolastia harteillaan.

Myös aineelliset olot olivat sotavuosien jälkeen vaikeat. Matkustaminen oli alkuun käytännössä mahdotonta, valuuttavaikeudet estivät palkanmaksun, ruoasta oli pulaa, asuin- ja työskentelyolot olivat pommitetuissa kaupungeissa hankalat. Jotta Rautawaaran ura olisi toteutunut ennen sotaa alkaneella polulla, toisen maailmansodan olisi täytynyt olla ylipäänsä syttymättä.

Entä olisiko Rautawaaran ura toteutunut toisin, jos kansallissosialistit eivät olisi nousseet Saksassa valtaan? Tämä on kiinnostava kysymys, joka ei kuitenkaan ole ollut tämän tutkimuksen aiheena. Tutkimustehtävänä ei myöskään ole ollut suorittaa jälkijättöistä Rautawaaran denatsifikaatio-prosessia. Tämän tutkimuksen tavoitteena on ollut selvittää, millaisen vastaanoton Rautawaara esiintyvänä taiteilijana sai toisen maailmansodan jälkeen ja tällä tavoin saada tietoa laulajan urasta sodanjälkeisessä muuttuneessa tilanteessa. Suomalaisten muusikoiden toimintaa kansallissosialistisessa Saksassa on tutkittu vasta niin vähän, että lisätutkimukset olisivat aiheellisia.

Boikotointikehotuksista huolimatta yleisö kansoitti Rautawaaran konsertit Ruotsissa vuonna 1944. Asian aiempi käsittely on jäänyt tämän tiedon osalta vaillinaiseksi. Kolmannen valtakunnan palveluksessa olleita muusikoita tarkastellut Anders Carlberg ja Oslon musiikkielämää miehityksen aikana selvittänyt Harald Herresthal kyllä käsittelevät boikotointeihin liittyvää lehtikirjoittelua, mutta jättävät mainitsematta, että boikotointikehotuksista huolimatta yleisö täytti konserttitalit ääriään myöten. Jos pyrimme tekemään tutkimuskohteelle oikeutta, kuten esimerkiksi historioitsija Jorma Kalela (2000: 234) peräänkuuluttaa, Carlbergin ja Herresthalin käsittelytapa jättää kertomatta Rautawaaran näkökulmasta olennaiset asiat eli onnistuneet konsertit ja täydet salit. Mielestäni tällainen todistaa myös yksilöhistoriallisen tutkimuksen tarvetta: yksilön näkökulmasta pääsemme tutkimaan toisenlaisia prosesseja kuin muilla menetelmillä (Caine 2010: 25). Elämäkertatutkimuksen empaattinen ja kriittinen katse kannattelee henkilöhistorian eettisesti kestäväää käsittelyä (Leskelä-Kärki 2006: 636).

Rautawaaran ja Jussi Jalaksen kolme Sibelius-konserttia joulukuussa 1945 voidaan nähdä uutena alkuna uralle raskaiden sotavuosien jälkeen. Suomen

kansallissäveltäjänä Sibelius oli ollut kaapin päällä jo ennen sotaa, oli siellä sodan aikana ja musiikkielämän monenlaisista uusista aluista huolimatta pysyi siellä edelleen sodan jälkeen (ks. myös Mäkelä 2011: 394). Jonkinlainen käyntikortti Rautawaaran uran jatkossa oli Sibeliuksen vuonna 1945 Rautawaaralle omistama laulu *Hymn to Thais*, jota Rautawaara esitti ikään kuin yksinoikeudella konserttiuransa loppuun, koska antoi sen painettavaksi vasta 1960-luvulla. Vaikutusta on mahdollisesti ollut myös Sibeliuksen syksyllä 1947 allekirjoittamalla englanninkielisellä suosituksella. Rautawaaran kansainvälinen ura palautui 1940-luvun lopulla jossain määrin ja toteutui nimenomaan Sibelius-esitysten merkeissä. Tästä todisteena ovat myös Rautawaaran levytykset, joita tuolloin pula-ajasta huolimatta julkaistiin ja uudelleen julkaistiin (ks. Gronow 1989: 56–58).

Useimmiten yhteistyökumppaneina näissä esiintymisissä olivat Sibeliuksen perheenjäsenet: lanko Armas Järnefelt ja vävy Jussi Jalas. Tässä mielessä Rautawaara kuului siihen sisäpiiriin, jolla katsottiin olevan erityistä asiantuntemusta Sibeliuksen musiikin esittämiseen (ks. Huttunen 2002: 386). Rautawaara esitti Sibeliuksen ja Järnefeltin lauluja uransa mittaan vaihdelleista poliittisista suhdanteista huolimatta. Hän esitti niitä kansallissosialistien järjestämällä kiertueilla jo 1930-luvulla, työväentaloissa sodan aikana ja Suomi–Neuvostoliitto-Seuran järjestämässä lokakuun vallankumouksen 35-vuotisjuhlassa 1952. Monet säveltäjät omistivat lauluja Rautawaaralle sodan jälkeen, mikä kertonee paitsi ehkä toiveesta saada kuuluisa laulaja esittämään kyseisiä teoksia, myös arvostuksesta Rautawaaran taidetta kohtaan. Sodan aikaiset kiistellyt esiintymiset eivät horjuttaneet musiikkiyhteisön tukea Rautawaaralle.

Historioitsija Tiina Kinnunen (2017: 110) tuo esiin, kuinka sotien muistamisen kulttuuri säilyi pitkään kansallisia päämääriä tukevana. Kansainvälistä uraa tehneen sopraanon tutkimus voi lisätä uuden sävyn nyttemmin jo monipuolistuneisiin näkökulmiin. Käsillä oleva tutkimus tuo näkyville eron Suomen, Ruotsin ja Norjan välillä Rautawaaran tapausta koskevassa lehtikirjoittelussa. Suomessa vasemmistolehdet tarttuivat kiistanalaisiin esiintymisiin toistuvasti, kun etupäässä porvarilehdet tarjosivat tilan Rautawaaran puolustuspuheenvuoroille. Kommunstilehtien osalta Rautawaaran tilanne vertautuu siihen, miten lottien ydinjoukkoa kuvailtiin epäisänmaallisiksi fasisteiksi näissä lehdissä sotien jälkeen (ks. Kinnunen 2017: 113). Ruotsissa laajempi kirjo lehtiä käsitteli Rautawaaraa kompromettoituneena taiteilijana, mutta siellä, kuten Suomessakin, käsittely jäi ajallisesti 1940-luvulle. Aina-kin Suomessa Rautawaaran tapaus onkin nähdäkseni osa sopeutumista ja siinä kilvoittelua toisen maailmansodan jälkeisten vuosien muuttuneissa olosuhteissa. Kyse on jonkinlaisesta menneisyydenhallinnasta, sillä esiintymiset kansallissosialistisessa Saksassa ja sen miehittämissä tai sen liittolaismaissa olivat toisenlaisessa poliittisessä tilanteessa arvioitavina uudelleen. Tämä näkyi lehtikirjoittelussa ja siinä, miten Rautawaaran laulajanura toisen maailmansodan jälkeen toteutui.

Pisimpään Rautawaaran toiminta herätti keskustelua Norjassa. Tilanne siellä oli ollut sodan aikana Saksan miehityksen vuoksi selvästi erilainen kuin Suomessa ja Ruotsissa. Tästä huolimatta on kuitenkin ehkä yllättävää, miten yhteistyö valtakunnankomissaari Terbovenin kanssa nousi Norjassa esiin keväällä 2022, lähes 80 vuotta Rautawaaran Pohjois-Norjan kiertueen jälkeen. *Aftenposten* käsitteli historialiitteessään Norjan kansallisarkiston saamaa lahjoitusta (Valestrand 2022). Kyseessä olivat juuri ne syksyn 1942 kiertueeseen liittyneet valokuvat ja dokumentit, joita oli käsitelty pitkän Rautawaaran sotienjälkeistä konserttiuraa. Kaunotar ja hirviö -teemalla otsikoitua artikkelia varten minuunkin otettiin yhteyttä, mikä oli sinänsä hienoa. Kävi kuitenkin ilmi, että ilman historiantutkimuksen lähestymistapoja materiaalista oli mahdollista tehdä harhaan johtavia tulkintoja. Alkuperäiset dokumentit eivät ole menettäneet kiinnostavuuttaan ja ne digitoitiin nopeasti avoimesti saataviksi ([Reise des Reichskommissars](#)).

Rautawaaran yksityisarkiston kirjeistä on luettavissa hänen epätoivonsa edellä mainitun Skansenin konsertin peruuntuessa kesällä 1946. Hän ei myöskään ymmärtänyt sitä, miksi Norjan esiintymisiä käytiin myöhempinä vuosina lehdistössä läpi uudestaan ja uudestaan. Hänen näkökulmastaan selitys oli annettu ja sen olisi pitänyt riittää. Hän totesi ymmärtäneensä jälkeinpäin kiertueen virheeksi, mutta saaneensa etukäteen kannustusta arvovaltaisilta suomalaisilta tahoilta: Rautawaaralle oli kerrottu hänen tekevän palveluksen isänmaalle näillä esiintymisillä. Myöhemmin Rautawaara kuitenkin totesi, että sota pilasi hänen uransa (Räsänen 1982). Toteamukseen on siinä mielessä perusteita, että ura toteutui sekä sodan aikana että sen jälkeen toisenlaisena kuin ennen sotaa. Tämän tutkimuksen valossa tulee ymmärrettäväksi myös Rautawaaran kieltäytyminen muistelmaj- ja elämäkertahankkeista (esim. Karlson 1976).

Rautawaaran tapaus antaa viitteitä sukupuolittuneesta, nimenomaan esiintyvään naislaulajaan liittyvästä reseptiosta. Rautawaaran vastaanotto esiintyvänä taiteilijana seuraili poliittisia suhdanteita, oli ärhäkimmillään vasemmistolehdistössä 1940-luvun jälkipuolella ja rauhoittui 1950-luvulle tultaessa. Miehitettynä olleessa maassa, Norjassa, polemiikki jatkui pisimpään. Raskauttava teko oli Rautawaaran yhteistyö saksalaisen miehittäjähallinnon kanssa. Rautawaaran taiteellisia ansioita ei missään vaiheessa kiistetty.

Lähteet

Arkistolähteet

Aulikki Rautawaaran leikekirjat ja nuotit (talletus), Sibelius-museon arkisto, Turku

Nuotisto

Tidningsurklipp IV 1944–1947

Tidningsurklipp V 1947–1950

VI: Kritik 9 maj 1950–20 okt 1954

VII: Kritik 20 okt 1954 till –

Aulikki Rautawaaran yksityisarkisto, suvun hallussa

Armas Järnefeltin viesti Aulikki Rautawaaralle 7.5.1946

Aulikki Rautawaaran kirje Venny Rautawaaralle 11.10.1942

Aulikki Rautawaaran kirje Venny Rautawaaralle 6.8.1946

Gunnel Rautawaaran kirje Venny Rautawaaralle 8.8.1946

Jean Sibeliuksen suositus 17.11.1947

BArch R 9361-V/138166, Reichskulturkammerin Entnazifizierung-aineistot, Berlin
Document Centerin kokoelma, Bundesarchiv, Berlin.

Konserttiohjelmaa 1938–1949, Fazer Konserttitoimiston arkisto, Helsinki (nykyisin Kansalliskirjastossa).

Reise des Reichskommissars, Saksalaiset arkistot (Tyske arkiver),

Reichskommissariat, Norjan kansallisarkisto (Arkivverket), digitaaliset aineistot.

<https://foto.digitalarkivet.no/fotoweb/archives/5001-Historiske-foto/?q=aulikki%20rautawaara> (tarkistettu 20.3.2023).

Rikskasting, ohjelmaraportit, Norjan kansalliskirjasto, digitoidut aineistot. Hauilla Aulikki Rautawaara ja Aulikki Rautavaara.

<https://www.nb.no/search?q=aulikki%20rautawaara&mediatype=programrapporter>,
<https://www.nb.no/search?q=aulikki%20rautavaara&mediatype=programrapporter>
(luettu 20.3.2023).

Räsänen, Auli, toim. 1982 *Muistellessa: Aulikki Rautawaara*, Yleisradion arkisto, Helsinki.

Haastattelut (keskustelu)

Klaus Rautawaara (h2019) Helsinki 22.10.2019. Keskustelijana Johanna Talasniemi. Keskustelijan muistiinpanot keskustelun päätyttyä. Muistiinpanot tutkijan hallussa.

Aikakaus- ja sanomalehdet

- Aamulehti* 16.1.1945. ”Talv juhla Kansallisteatterissa”. A. L.
Aamulehti 25.9.1946. ”Aulikki Rautavaaralla radiokiello”.
Aftonbladet 13.7.1946. ”Aulikki Rautawaara avvisar insinuationerna”.
Appel 30.11.1951. ”SFS slarvar”. P. L.
Arbeidet 23.5.1947. ”Russland, Finnland og Noreg”. Halvor Rosendahl.
Arbeiderbladet 2.4.1946. ”Norsk quisling i svensk radio”.
Arbetet 20.11.1945. ”Aulikki Rautawaaras konsert”. S. C.
Arbetet 23.11.1945. ”Rautawaara-konserten”. Bgn.
Arbetet 12.4.1946. ”Radioprogrammen”.
Arbetet 30.3.1948. ”’Messias’ på Stadsteatern”. Bgn.
Arbetet 22.3.1950. ”En romans- och pianoafton”. Bgn.
Arbetet 3.1.1953. ”Radiomusiken i december”. Karl Berggren.
Bilder 7/1946, 24–27. ”Av Terbovens etterlatte papirer”.
Dagbladet 30.3.1946. ”Nazistsangeren Jon Otnes i svensk radio”.
Dagbladet 7.2.1947. ”Trompeterstråle toner flagg”. K. Ø.
Dagbladet 16.5.1947. ”Russland, Finnland og Noreg. Halvor Rosendahl.
Dagbladet 29.9.1947. ”Nordiske musikkdager”. Pauline Hall.
Dagbladet 29.12.1948. ”Gründgens og Rautawaara i Edinburgh”.
Dagbladet 28.2.1949. ”Musikk-nytt”.
Dagbladet 15.1.1953a. ”Nordisk musikk samarbeid”.
Dagbladet 15.1.1953b. ”Terbovens venninne sang for hele Norden i går kveld”.
Dagbladet 17.1.1953. ”Historisk rytme”. Halvor Rosendahl.
Dagens Nyheter 20.10.1945. ”Samfundet Sverige-Finlands”.
Dagens Nyheter 12.8.1946. ”Jussi på Skansen i kväll”.
Dagens Nyheter 6.12.1950. ”Konsertföreningens Sibelius-konsert”.
Dagens Nyheter 22.1.1952. ”Jussi och Aulikki i kväll”.
Dagens Nyheter 23.1.1952. ”Jussi m.fl. i Röda kors-konsert”. Dunc.
Expressen 22.8.1945. ”Terboven hade lyxsvit på hjul”.
Expressen 9.10.1949. ”Vi diskuterar: Fallet Kirsten Flagstad”.
Folktidningen 17.9.1946. ”Aulikki Rautawaara var Terbovens personliga gäst”.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 24.4.1944. ”Konst och politik”. N. P.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 27.6.1944. ”Konst och politik”. S.or.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 10.4.1946. ”Radiotjänst”.
Göteborgs-Posten 29.6.1944. ”En stjärna i sångens rike”. N. B-m.

- Helsingborgs Posten Skåne-Halland* 16.11.1945. ”Orkesterföreningens festkonsert”.
W. R.
- Helsingin Sanomat* 30.6.1944. ”Aulikki Rautawaaralla suuri menestys
Göteborgissa”.
- Helsingin Sanomat* 28.11.1945. ”Aulikki Rautawaara” (konsertti-ilmoitus).
- Helsingin Sanomat* 30.11.1945. ”Aulikki Rautawaara” (konsertti-ilmoitus).
- Helsingin Sanomat* 3.12.1945. ”Aulikki Rautawaaran Sibelius-konsertti I. T. K-la.
- Helsingin Sanomat* 13.7.1946. ”Omituinen hyökkäys Aulikki Rautawaaraa vastaan”.
- Helsingin Sanomat* 17.9.1946. ”Arvokas kulttuurijuhla”. E. P-la [Eino Palola].
- Helsingin Sanomat* 24.11.1946. ”Arvokas musiikkilaisuus säveltaiteen viikolla”.
- Helsingin Sanomat* 29.11.1946. ”Sibelius-konsertti loppuunmyyty”.
- Helsingin Sanomat* 14.12.1946. ”Sinfoniakonsertti X”. Tauno Karila.
- Helsingin Sanomat* 28.11.1951a. ”Kaupunginorkesteri”.
- Helsingin Sanomat* 28.11.1951b. ”Kaupunginorkesterin sinfoniakonsertti XI”.
- Hufvudstadsbladet* 27.11.1945. ”Sibeliusfester både här och utomlands på
80-årsdagen.
- Hufvudstadsbladet* 2.12.1945. ”Festkonsert” (konsertti-ilmoitus).
- Hufvudstadsbladet* 6.12.1945. ”Helsingfors teaterorkesters Sibeliuskonsert”. S. P-n.
- Hufvudstadsbladet* 13.12.1945. ”Mera donationer till Sibeliusfonden”.
- Hufvudstadsbladet* 16.1.1953. ”Taktlöst tvinga Rautawaarasång på norska öron”.
- Hufvudstadsbladet* 17.1.1953. ”Norrmännen och Aulikki Rautawaara”.
- Hufvudstadsbladet* 15.6.1956. ”Sibelius-veckans konsert V”. Otto Ehrström.
- Laatokka* 27.9.1946. ”Aulikki Rautawaaralla radiokiello!”.
- Länsi-Savo* 27.9.1946. ”Aulikki Rautawaaralla radiokiello!”.
- Lunds Dagblad* 31.10.1944. ”Orkesterföreningens konsert”. R. E.
- Lunds Dagblad* 20.11.1945. ”Aulikki Rautawaaras konsert”. A. S.
- Maaseudun tulevaisuus* 21.6.1956. ”Sibelius-viikon päätyttyä”. V. S.
- Nordland Arbeiderblad* 30.8.1945. ”Terboven ble forbudt aa reise med svensk
jernbane”.
- Norrskensflamman* 24.8.1945. ”Nattliga spritorgier vanligt i Terbovens rullande
lyxsvit”.
- Nya Pressen* 29.10.1945. ”Pianisttävlan om Maj Lind-priset”. Erik Bergman.
- Nya Pressen* 5.12.1945. ”Radioprogram”.
- Nya Pressen* 16.7.1949. ”Kirsten Flagstad bojkottas i San Francisco”.
- Ny Tid* 4.3.1948. ”Det förefaller mej”. Anders Jori [Georg Backlund].
- Ny Tid* 2.10.1948. ”Terbovens sångfågel nu i brittiska radion”.
- Ny Tid* 16.1.1953. ”Norsk kritik: Taktlöshet att låta tysketösen Rautawaara
uppträda i nordisk radio”.
- Suomen Kuvalehti* nro 38 21.9.1946. ”Kulttuurijuhla”.
- Suomen Sosialidemokraatti* 5.12.1945. ”Aulikki Rautawaaran Sibelius-konsertti II”.
”v. t.”

- Svenska Dagbladet* 26.10.1944. ”Aulikki Rautawaara blir bojkottad”.
- Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 31.10.1944. ”Orkesterföreningens konsert”.
Thorild Anderberg.
- Sydsvenska Dagbladet Snällposten* (Lund) 20.11.1945. ”Rautawaaras konsert”. Sten Broman.
- Söderhamnstidning* 11.10.1946. ”Jag var ej Terbovens älskarinna”.
- Sölvesborgs-Tidningen* 13.4.1946. ”Radio”.
- Tammerfors Aftonbladet* 26.9.1946. ”Konsekevens”.
- The Times* 29.8.1949. ”The Edinburgh Festival”.
- Työkansan Sanomat* 13.7.1946. ”Aulikki Rautawaara häpäisemässä jälleen maattamme”.
- Työkansan Sanomat* 17.12.1946. ”Sopivia akateemikkoja”.
- Uusi Suomi* 1.9.1946. ”Valuuttavaikeudet esteenä”.
- Uusi Suomi* 17.9.1946. ”Otavan kulttuurijuhla”.
- Uusi Suomi* 4.10.1948. ”Aulikki Rautawaara Lontoossa”. P.
- Uusi Suomi* 10.12.1948. ”Kansallisen Kokoomuspuolueen 30-vuotispäivänä”.
- Uusi Suomi* 12.9.1949. ”Aulikki Rautawaara palannut loistavalta konserttimatkaltaan”. H.
- Uusi Suomi* 7.9.1957. ”Kuuluja vieraita syksyn konserttikaudella”.
- Uusi Suomi* 4.7.1958. ”Ennätyksellinen yleisömenestys”.
- Uusi Suomi* 3.12.1982. ”Kaksi naista uusien akateemikkojen joukossa”.
- Vapaa Sana* 15.9.1946. ”Kun Aulikki Rautawaara lauloi Norjan kansalta neljännesmiljoonan”.
- Vapaa Sana* 24.9.1946. ”Vastine”. Aulikki Rautawaara.
- Vapaa Sana* 17.6.1956. ”Utta ohjelmistoa Sibelius-viikolla”. I. R.

Kirjallisuus

- Andersson, Greger (2007) ”Karl Gerhard, Johnny Bode och Zarah Leander”. *Myt och propaganda. Musiken i nazismens tjänst i Sverige och Tyskland*. Kirj. Greger Andersson & Ursula Geisler. Tukholma: Forum för levande historia, 95–103.
- Caine, Barbara (2010) *Biography and History*. New York: Palgrave Macmillan.
<https://doi.org/10.1007/978-1-137-10740-4>
- Carlberg, Anders (2021) *Toner och terror. Musik och politik i Hitlers Europa*. Tukholma: Santérus.
- Carlberg, Anders (2016) *Hitlers lojala musiker. Hur musiken blev ett vapen i Tredje rikets propaganda*. Tukholma: Santérus.
- Dahlström, Fabian (2003) *Jean Sibelius. Thematisch-bibliographisches Verzeichnis seiner Werke*. Wiesbaden: Breitkopf & Härtel.
- Garberding, Petra (2007) *Musik och politik i skuggan av nazismen. Kurt Atterberg och de svensk-tyska musikrelationerna*. Lund: Sekel.

- Goehr, Lydia (2007 [1992]) *The Imaginary Museum of Musical Works. An Essay in the Philosophy of Music*. New York: Oxford University Press.
- Grimley, Daniel M. (2021) *Jean Sibelius. Life, Music, Silence*. Lontoo: Reaktion Books.
- Gronow, Pekka (1989) "Aulikki Rautawaara. Discography". *Finnish Music Quarterly* 4/1989, 52–58.
- Hakosalo, Heini & Jalagin, Seija & Junila, Marianne & Kurvinen, Heidi (2014) "Johdanto". *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Toim. Heini Hakosalo ym. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 7–23.
- Hirvensalo, Eeva (2008) "Rautawaara, Aulikki (1906–1990)". *Kansallisbiografia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/1511> (luettu 4.2.2023).
- Herresthal, Harald (2019) *Propaganda og motstand. Musikklivet i Oslo 1940–1945*. Oslo: Ad Notam forlag.
- Holmila, Antero & Mikkonen, Simo (2015) *Suomi sodan jälkeen. Pelon, katkeruuden ja toivon vuodet 1944–1949*. Jyväskylä: Atena Kustannus.
- Huttunen, Matti (2016) "Kauneudesta kiinnostavuuteen – tapausesimerkkejä uuden pianomusiikin tulosta Suomeen". *Kartanoista kaikkein soittimeksi. Pianonsoiton historiaa Suomessa*. Toim. Margit Rahkonen, Annikka Konttori-Gustafsson & Markus Kuikka. Helsinki: Taideyliopiston Sibelius-Akatemia, 36–53.
- Huttunen, Matti (2002) "Suomalaisen esittävän säveltaiteen historia". *Suomen musiikin historia. Esittävä säveltaide*. Toim. Martti Haapakoski ym. Helsinki: WSOY, 303–440.
- Jefferson, Alan (1996) *Elisabeth Schwarzkopf*. Lontoo: Victor Gollancz.
<https://doi.org/10.2307/j.ctvg8p5gc.6>
- Jokisipilä, Markku & Könönen, Janne (2013) *Kolmannen valtakunnan vieraat. Suomi Hitlerin Saksan vaikutuspiirissä 1933–1944*. Helsinki: Otava.
- Junila, Marianne (2012) "Wars on the Home Front: Mobilization, Economy and Everyday Experiences". *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Toim. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki. Leiden: Brill, 191–232.
- Kalela, Jorma (2018) "Teoriattomuus historiantutkimuksen yhteiskuntasuhteessa". *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*. Toim. Matti O. Hannikainen ym. Helsinki: Gaudeamus, 20–45.
- Kalela, Jorma (2000) *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Karlson, Anu (1976) "Aulikki Rautawaaran albumista". *Rondo* 14:5–6, 16–18.
- Kater, Michael H. (2019) *Culture in Nazi Germany*. New Haven: Yale University Press. <https://doi.org/10.12987/9780300245110>
- Kater, Michael H. (2003) "Introduction". *Music and Nazism. Art under Tyranny, 1933–1945*. Toim. Michael H. Kater & Albrecht Riethmüller. Lilienthal: Laaber Verlag, 9–14. <https://doi.org/10.12987/yale/9780300092738.003.0001>

- Kinnunen, Tiina (2017) ”Fallen Angels, Fallen Nation?: Representations of Patriotic Women and Images of a Nation in Finland’s Post-War Memory”. *Continued Violence and Troublesome Pasts. Post-war Europe between Victors after the Second World War*. Toim. Ville Kivimäki & Petri Karonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 109–131.
- Kirves, Jenni (2008) ”Sota ei ollut elämisen eikä muistamisen arvoista aikaa’: kirjailijat ja traumaattinen sota”. *Ruma sota*. Toim. Sari Näre & Jenni Kirves. Helsinki: Johnny Kniga Publishing, 381–425.
- Kivimäki, Ville (2013) *Murtuneet mielet: taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. Helsinki: WSOY.
- Kivimäki, Ville & Hytönen, Kirsi-Maria & Karonen, Petri & Malinen, Antti (2021) ”Sodat ja 1900-luvun suomalaisuudet: Sota kansallisten identiteettien rakentajana ja purkajana”. *Suomalaisen yhteiskunnan historia 1400–2000. Osa 2: Yhteisöt ja identiteetit*. Toim. Pirjo Markkola, Marjaana Niemi & Pertti Haapala. Tampere: Vastapaino, 441–472.
- Kolbe, Laura & Nyström, Samu & Vesikansa, Jyrki (toim.) (2015) *Helsinki 1945 – pääkaupunki ja rauha*. Helsinki: Minerva Kustannus.
- Korhonen, Kimmo (2009) *Selim Palmgren: elämä musiikissa*. Helsinki: WSOY.
- Koski, Sari (2015) ”Suomen liittyminen Yhdistyneisiin kansakuntiin -tietopaketti”. Eduskunta. <https://www.eduskunta.fi/FI/naineduskuntatoimii/kirjasto/aineistot/kv-jarjestot/Suomen-liittyminen-YKHon/Sivut/default.aspx> (luettu 22.2.2023).
- Kurkela, Vesa (2003) ”Kansallisen ihanteellisuuden aika: vuodet 1945–62”. *Suomen musiikin historia. Populaarimusiikki*. Kirj. Pekka Jalkanen & Vesa Kurkela. Helsinki: WSOY.
- Kurkela, Vesa & Rantanen, Saijaleena (2017) “Germany as Cultural Paragon. Transferring Modern Musical Life from Central Europe to Finland”. *Cultural Mediation in Europe, 1800–1950*. Toim. Reine Meylærts, Lieven D’hulst & Tom Verschaffel. Leuven: Leuven University Press, 177–194. <https://doi.org/10.2307/j.ctt21c4s30.12>
- Leskelä-Kärki, Maarit (2014) ”Suhteellista elämää. Relationaalisuus ja biografinen vuorovaikutus”. *Historiallinen elämä. Biografia ja historiantutkimus*. Toim. Heini Hakosalo ym. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 314–331.
- Leskelä-Kärki, Maarit (2012) ”Samastumisia ja etääntymisiä. Elämäkerta historiantutkimuksen kysymyksenä”. *Tulkinnan polkuja. Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*. Toim. Asko Nivala & Rami Mähkä. Turku: Turun yliopisto, 25–48.
- Leskelä-Kärki, Maarit (2006) *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Maasalo, Kai (1980) *Radion Sinfoniaorkesterin viisi vuosikymmentä 1927–1977*. Helsinki: Yleisradio.

- Mantere, Markus (2017) "Ilmari Krohn, Otto Andersson, Armas Otto Väisänen ja tieteen suuri tehtävä. Suomalaisen musiikintutkimuksen suhteet Saksaan 1930- ja 1940-luvuilla". *Musiikki* 47:1–2, 86–112.
- Mantere, Markus (2006) *Glenn Gould: viisi näkökulmaa pianistin muusikkouteen ja kulttuuriseen reseptioon*. Helsinki: Suomen Etnomusikologinen Seura.
- Meinander Henrik (2009) *Suomi 1944. Sota, yhteiskunta, tunnemaisema*. Suom. Paula Autio. Helsinki: Siltala.
- Mikkonen, Simo (2019) "Te olette valloittaneet meidät!". *Taide Suomen ja Neuvostoliiton suhteissa 1944–1960*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Monod, David (2005) *Settling Scores. German Music, Denazification, & the Americans, 1945–1953*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Mäkelä, Tomi (2011) *Jean Sibelius*. Käänt. Steven Lindberg. Woodbridge: The Boydell Press.
- Nivanka, Leena (1992) *Lea Piltti*. Helsinki: WSOY.
- Nøkleby, Berit (1992) *Josef Terboven. Hitlers mann i Norge*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Potter, Pamela M. (2016) *Art of Suppression: Confronting the Nazi Past in Histories of the Visual and Performing Arts*. Oakland: California University Press.
<https://doi.org/10.1525/california/9780520282346.001.0001>
- Priberg, Fred K. (1991) *Trial of Strength. Wilhelm Furtwängler and the Third Reich*. Engl. Christopher Dolan. Lontoo: Quartet Books.
- Salmenhaara, Erkki (1996) *Suomen musiikin historia 3. Uuden musiikin kynnyksellä 1907–1958*. Helsinki: WSOY.
- Sarlo, Dario (2010) *Investigating Performer Uniqueness: The Case of Jascha Heifetz*. Väitöskirja, University of London. <https://research.gold.ac.uk/id/eprint/6565/> (luettu 20.3.2023).
- Shirakawa, Sam H. (1992) *The Devil's Music Master. The Controversial Life and Career of Wilhelm Furtwängler*. New York: Oxford University Press.
- Silvennoinen, Oula (2014) "Kumpujen yöhön – eli kuinka historiallinen muisti vääristyi". *Luvattu maa. Suur-Suomen unelma ja unohdus*. Toim. Sari Näre & Jenni Kirves. Helsinki: Johnny Kniga Publishing, 15–67.
- Talasniemi, Johanna (2021) "Aus banger Brust: Aulikki Rautawaaran sota-ajan konserttitoiminta 1939–1944". *Musiikki* 51:3, 7–45.
<https://doi.org/10.51816/musiikki.111752>
- Talasniemi, Johanna (2020) "Flickan kom...: Aulikki Rautawaaran Sibelius-ohjelmisto 1927–1957". *Musiikki* 50:3, 38–76.
<https://musiikki.journal.fi/article/view/98149>
- Thacker, Toby (2007) *Music after Hitler, 1945–1955*. Hampshire: Ashgate.
- Thurman, Kira (2021) *Singing like Germans: Black Musicians in the Land of Bach, Beethoven, and Brahms*. Ithaca: Cornell University Press.
<https://doi.org/10.7591/cornell/9781501759840.001.0001>

- Torvinen, Juha (2018) “The Politics of apoliticism: Erik Bergman’s composition studies in Nazi Germany”. Käänt. Jaakko Mäntyjärvi. *Finnish Music Quarterly*. <https://fmq.fi/articles/the-politics-of-apoliticism-erik-bergmans-composition-studies-in-nazi-germany#> (luettu 20.3.2023).
- Tunbridge, Laura (2018) *Singing in the Age of Anxiety. Lieder Performances in New York and London between the World Wars*. Chicago: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226563602.001.0001>
- Valestrand, Terje (2022) ”Skjønnheten og udyret på riksturné i Nazi-Norge”. *Aftenposten* 19.4.2022. <https://www.aftenposten.no/historie/i/rER4dR/skjoennheten-og-udyret-paa-riksturne-i-nazi-norge> (luettu 20.3.2023).
- Vares, Vesa (2018) Viileää veljeyttä. Helsinki: Otava.
- Waldén-Antikainen, Susanna (2022) ”’Yhteinen henkinen tila’: kansallisosialistinen kulttuuripropaganda säveltäjä Yrjö Kilpistä koskevissa lehtiartikkeleissa 1934–1944”. *Musiikki* 52:3, 10–41. <https://doi.org/10.51816/musiikki.121964>